

Zeitschrift: Romanica Raetica
Herausgeber: Societad Retorumantscha
Band: 13 (1998)

Artikel: Historia, lungatg e cultura
Autor: Maissen, Alfons
Kapitel: 22: Sur prof. dr. Gion Cahannes, 15.2.1872-23.9.1947
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-858963>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

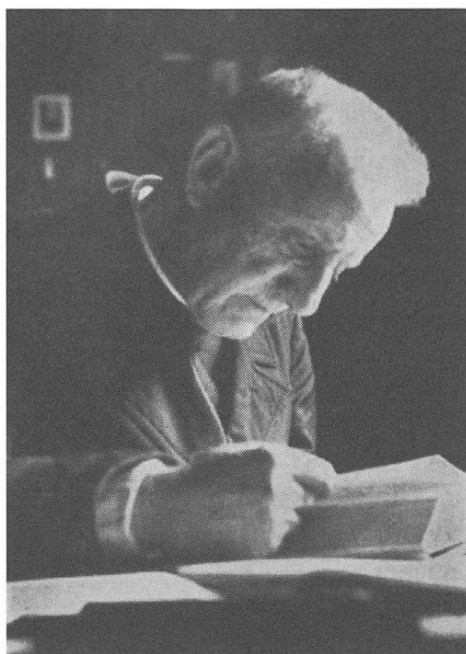
The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 18.03.2026

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

22. Sur prof. dr. Gion Cahannes 15.2.1872–23.9.1947

125 onns dapi sia naschientscha, 50 onns dapi sia mort

Sur Gion Cahannes

Ils 15 de fevrer 1872 ein stai vargai ils tschien onns dapi la naschientscha de *Sur Gion Cahannes*. Negin ch'ei seregurdaus ded el. Ils 23 de settember 1947 vev'el bandunau quest mund tut anetgamein, vulend far enzacons pass pli hanai neuasi dalla Val, dretg da Tesserete, per contonscher siu carezau liug de vacanzas, *Sonvico*, situaus sur Lugano siado. Quei ei stau avon 25 onns! La giuventetgna romontscha vegn bein ad haver embli-dau questa persuna schi glischonta digl 'anim grond'. Quels che han enconuschiu el, astgau guder si'instrucziun, ses cus-segls, san con greva la perdita era stada, e che quei um de grondas qualitäts spirtalas, d'eminenta forza pacificonta, ha sil-suenter muncau grondamein. Professor *Ramun Vieli*, bein siu pli fideivel e bien amitg, s'exprima en suandonta moda en sia undrientscha digl onn 1948: «Duront in miez tschentaner ei Sur

Cahannes staus igl *anim grond* della Romania, il qual seschava nuota disturbar u disviar da pintgas divergenzas e momentanas difficultads. Ils students romontschs ded oz e digl avegnir ni san ni astgan emblidar tgei che Sur Cahannes ha prestau per la Romania e per la patria romontscha. Els vegnan era ad esser pertscharts de ses plaids exprimi cun caschun de siu 70avel anniversari: *Salvei igl anim grond en vossa olma e plantei el ell'olma dils auters e la Romania vegn a star en flur.*» – Nus lein denton sespruar de splegar cuortamein enzacons fils della veta de quest remarcabel um. Professor *Gion Cahannes*, oriunds de Dardin/Capeder, ha frequentau leu, ensemen cun dus frars ed ina sora, las scolars primaras cun grond success. Ils geniturs, *Gion Antoni* e *Victoria Cahannes-Cabernard*, han fatg persenn dils gronds duns. Agids e cussegls da *Caspar Decurtins* e *Georgius Schmid de Grüneck* han fatg pusseivels ils studis gimnasials a Friburg ed Engelberg. Finiu quests studis cun gronda distincziun serenda el, sin cussegl de Decurtins, confundatur dell'Universitad de Friburg, per la secunda gada el marcau della Sarina. Leu gauda el alla facultad filosofica l'oreifra instrucziun dils historiografs *Reinhardt*, *Büchi* e *Schnürer*, da lezzas uras mussaders giuvenils e plein slontsch.

1896 doctorescha Sur Cahannes culla lavur magistrala: *Das Kloster Disentis vom Ausgang des Mittelalters bis zum Tode des Abtes Christian von Castelberg 1584*, lavur comparida a Stans 1899, e dedicata a cusseglier nazional dr. C. Decurtins. Questa lavur historica ei vegnida giudicada per remarcabla e per emprema emprova de metter sin pantun scientificamein l'historia della claustra de Mustér, in cudisch de valeta, arrivaus el dretg mument. Gest da quei temps era C. Decurtins fatschentaus cul regiuvinament della claustra en gronds basegns. Ils scienziats dil sura allegau giudicat ein stai negin auter ch'ils enconuschents professor *P. Iso Müller*, *Oscar Vasella* ed *E. Wymann*, archivar cantonal dil cantun Uri. El decuors de sia veta ei Cahannes adina puspei revegnius a rigurus studis historiografs. Ins regordi dellas lavurs: *Adalbert II-de Medell-Castelberg* e *Las missiuns dils paders caputschins en Rezia*, *Il viadi a Jerusalem digl avat Giachen Bundi 1591*, Cuera 1922, plinavon: *Il pelegrinadi de Carlo Borromeo a Mustér igl uost 1591, il Cumin d'Ursera*, e

numerus artechels en revistas e gasettas. – Quellas lavurs eran sco predestinadas per ina carriera academica. Mo siu giavisch intern era de sededicar en contacts personals cun siu pievel.

Cugl onn de siu doctorat 1896 arriva il mument della gronda decisiun. Buca senza combat intern sedecida el, arrivaus al spartavias d'in'elecziun definitiva de clamada, per il survetsch della baselgia. Quei leva dir ton sco de bandunar per part la pura scienza en favur de contacts reals e personals cun siu pievel, en ed ord baselgia.

La stema e simpatia generala ch'el gudeva conferma era l'ordvart honorifica nomina de president central della *Societad de students svizzers*, 1896. Quei onn para de vuler surcargar il giuven um della scienza cun honors ed uffecis. 1896 eis el era, ensemen cun prof. *Pieder Tuor*, *C. Decurtins* ed auters, confundatur dell'*Uniun de students Romania* e daventa igl emprem president de quella. Sia attaschadad alla caussa romontscha semanifesta bein strusch meglier che cun sia constataziun de mai ver munchentau ina radunonza generala de questa uniun romontscha.

Da 1896–1899 ei Sur Gion Giachen Cahannes treis onns student della teologia all'Universitad de Friburg; il quart onn teologic absolve el el Seminari de s. Glieci a Cuera. Leu retscheiva el era l'ordinaziun sacerdotala. Nunemblideivla sto esser stada per el sia *messa nuviala* a Dardin, ils 30 de fenadur 1899, fiasta celebrada ordaviert sur baselgia e casa pervenda, il primiziant ed augsegners circumdai d'in'immensa fuola ded amitgs d'eifer e d'ordeifer la tiara.

La imposanta manifestaziun religiosa po haver rinforzau el en siu intern de sesacrificar per ils emprems onns cun forzas giuvenilas al ravugl d'ina pleiv. Il niev augsegner seferma 1900 sco caplon a Rabiis. Sut sia pastoraziun semida la caplania suenter in onn en ina pleiv. En quei liug idillic er'el enamiez la Cadi, datier dils ses a Dardin; a Rabiis ha el era empiru d'enconuscher denter auter la famiglia dils poets *Tuor*, Alfons, Luis Teofil e Gion Antoni, lur bab. 1904 accompogna Sur Cahannes il bab e siu feagl Alfons al davos ruaus el niev santeri dil liug.

1905, probabel entruidaus da Caspar Decurtins che steva in pign tschancun naven da Rabiis, daventa Sur dr. Cahannes,

per grond displascher de ses parochians, schurnalist a Mustér, sorprendend sco conredatur la *Gasetta Romontscha* ed il *Pelegrin*. En quei uffeci empren el buca mo d'enconuscher il traffic d'ina stamparia e de gasettist, mobein era umens de vaglia sco *P. Maurus Carnot* ed ils redactors e possessurs della *Stampa Condrau*. Sper quella lavur scriva Cahannes era ina partida artechels per il *Bündner Tagblatt*, per il *Basler Volksblatt* ed autras gasettas catolicas. Bess viaden el viv smugl d'ideas e cuntrariadads de quest mund, vegn il giuven gasettist ad haver resentiu da tutta forza il giavisch de s'armar en novs studis per il combat politic e religius. Suenter in onn a Mustér cattein nus Sur Gion Cahannes per la tiarza gada a Friburg, quella gada cull'intenziun de doctorar en teologia.

Caspar Decurtins veva gronds plans per siu favoriu – scriva Sur Carli Fry 1947. Gia entuorn 1900 vess lez bugen viu Cahannes sco redatur dil *Basler Volksblatt*, il portavusch dellas ideas de Decurtins. Cahannes era denton sedecidius per la pastoraziun. Enzacons onns pli tard s'intermetta Decurtins danovamein per siu discipel, numnadamein per ina professura de historia ecclesiastica el Seminari s. Gliedi. Quei vess corrispundiu ad in intim giavisch de Sur Cahannes. Quei ha denton buca dui esser. In auter, meins qualificau, ei vegnius preferius. Denton seprepara in niev culp de sorpresa. Ils studis teologics d'anno 1906/07 a Friburg vegnan interruts anetgamein culla nova che Sur Cahannes seigi vegnius eligius professor alla scola cantonala per l'instrucziun religiusa, d'istoria e de romontsch. El accepta, nuidisamein, la nova incarica e serenda ladinamein ella capitala grischuna. Schegie romontschs tras a tras deva cunzun la part romontscha de sia treidubla incumbensa de lignar. L'instrucziun religiusa e d'istoria stevan ad el pli damaneivel. Ses gronds amitgs ed exempels romontschs, Alfons Tuor e Giacun Hasper Muoth, eran morts 1904 e 1906, siu conscolar Giusep Huonder e genial professor della filologia spartius ils 12 de mars 1905 en giuvens onns. C. Decurtins e siu amitg intim prof. Pieder Tuor eran per la gronda part a Friburg, Sur Flurin Camathias a Breil en ina gronda pleiv, ed el temps liber seprofundaus ella poesia. Aschia era prof. Cahannes ualti persuls sin intschess practic romontsch dell'instrucziun. Cull'elec-

ziun alla scola cantonala vev'ins vuliu mitigar igl 'incap' Seminars s. Gliedi. Ei para che sia lavur alla cantonala hagi satisfatg e la grond'incumbensa ligiau el internamein. Suenters treis onns vegn el clamaus a s. Gliedi, mo desista della purschida.

Ils scars mieds d'instrucziun romontschas, cunzun la munconza d'ina grammatica, murtiran il niev professor de romontsch. 1912 e 1913, suenter 5 onns instrucziun, arrivan las enconuschentas *Brevs da Crestault*, cumparidas els Ischis XIV e XV, 1911 e 1915. Igl ei in migeivel salid romontsch-linguistic a ses discipels e scolasts ora silla tiara, mo era l'entschatta d'ina futura grammatica. In referat dils 18 de november ella Conferenza scolastica della Cadi dat il davos stausch, e suenter che era las autras conferenzas romontschas ein stadas perina (1917), ei la via libra per l'elaboraziun. Prof. Cahannes entscheiva ladina-mein sia greva e stentusa lavur. 1924, igl onn della Ligia Grischa, compara ella, edida dalla Ligia Romontscha. Sia *Grammatica romontscha per la Sur- e Sutselva* ei vegnida retscharta beinvulentamein da vart catolica sco era da vart protestanta. Ser dr. h.c. P. P. Cadonau relata ella *Casa paterna* digl onn 1924: *Igl ei ina fetg meriteivla lavur. Per l'emprema gada ei cheu in cudisch, che tschaffa ensemen tut quei che fa ora la specialitad dil lungatg romontsch tenor risguards practics. Tgei gronda lavur ha ei duvrau per scriver quei cudisch, sa mo quel giudicar, il qual ha sez emprovau ded anflar e suandar certas normas en il scriver romontsch. – Ina lavur tut nova ed en ses resultats aunc pauc enconuschenta ha Sur Cahannes prestau entras sias reglas sur la sintaxa, sur la construcziun romontscha. En quella sco en general eis ei de remarcar, ch'igl ei reussiu ad el de suandar il spért romontsch senza curdar ella falla dils filologs, ils quals vulan fundar la sintactica romontscha sin il fundament dils auters lungatgs neolatins, senza risguardar, ch'il pievel romontsch vegn maina de plidar in tal lungatg. Ensumma ei l'entira lavur penetrada dad in fin sentiment per las finezas de nies lungatg ed a medem temps dad ina gronda libertad e toleranza visavi a tuttas fuormas romontschas.»*

Prof. Cahannes veva era schau 'libertads ortograficas', da Ser Cadonau renfatschadas, sco era da scolasts e spirituals. Schegie che Cahannes era profundamein perschuadius ch'ins sappi ca

metter il lungatg romontsch en in futgé, edescha el, era en collaboraziun cun Ramun Vieli, 1927, igl enconuschent *Entruidament davart nossa ortografia*. Enten quest tractat vegnan ils freins ortografics strenschi empau pli fetg, mo cun raschun tralai igl autur de serrar dil tut la spinusa spina dellas diversitads. Pli tard ughegia prof. Cahannes de fixar il diever dellas duas particlas *de* e *da* en sia lavur: *Emprova de metter sin pantun de e da*. Ins astga numnar quella sintesa inschignusa e clara, en sias conclusiuns finalas tuttavia applicabla, resumada d'ina practica centenara.

Sur Gion Cahannes leva ina ortografia entelgeivla e clara, corrispundenta alla tradiziun ed alla pronunzia della gronda part, mo negina tirannia della fuorma exteriura. Sia mira pli aulta era de levgiar l'incumbensa formala per che temps resti per la cultivaziun dil patratg, dil concept, dil cuntegn. Gia en sias *Brevs da Crestault* fuvà el s'exprimius: *Pertratga romontsch, cultivescha e drova l'ureglia romontscha*. – *Saver l'ortografia ei caussa impurtonta; saver la construcziun ei la caussa la pli impurtonta*.

Cunquei che il voluminus Vocabulari sursilvan, tudestg-romontsch fuvà en lavur entuorn ils 1922, ei professor Cahannes adina puspei seconferius cul filolog de professiun, prof. dr. *Ramun Vieli*, che ha 1926 surpriu la professura de romontsch da siu amitg e mussader. Gia 1922 veva Sur Cahannes, per motivs de sanadad schau reducir siu pensum alla scola cantonala. 1926 banduna el quella definitivamein suenter 19 onns ded instrucziun savieivla e buntadeivla. Ses numerus scolars seregordan bugen de lur magister ed educatur. Sur Carli Fry remarca: *Ses merets pil romontsch – sin quei terren ha el ina ga pronunziau il plaid digl 'anim grond', daventaus proverbials – ein nundiscutabels e vegnan a restar. Alla scola cantonala ha professor Cahannes, sper sia lavur pil romontsch, operau en moda exemplarica era per l'historia e per l'instrucziun religiosa*.

Sedeliberaus dall'instrucziun, para sco sch'ina nova veta lessi entscheiver! E daveras, Sur Cahannes daventa spiritual dil *Marienheim*. Sper ina scarsa pensiun gida quei uffeci a mantener sia cumpleina libertad. Varga dus decennis lavura el per siu carezau lungatg matern, curregend scartiras e manuscrets ro-

montschs sco Biblas, il Cudisch d'uffeci, grammaticas, repassa manuscrets de vocabularis, legia scrupulusamein bandieras de stampa, survigilescha las novas ediziuns della *Consolaziun dell'olma devoziusa*, translatescha mandats de cureisma, compilescha cudischs de ductrina, collaborescha stretgamein a duas ediziuns della Cecilia. En quei temps stat el a disposiziun per nundumbreivels cussegls e survetschs, oralmein ed en scret. Leuora en nos vitgs romontschs referescha el senza cal sur de ses gronds viadis en Tiarasontga, ell'Egipta, a Lourdes, Lisieux, a Ruma etc. Insumma, far viadis e spassegiadas ora ella natira era da giuven ensi in grond deletg per Sur Cahannes.

Ina prestaziun tut speciala e de gronda muntada per la derasaziun de nossa litteratura representan sias 25 annadas de *Nies Tschespet*, edidas da 1921–1945 sut sia bitgetta. La retscha ei vegnida continuada silsuenter ed arrivada al respectabel numer 46. In nuncapeivel conclus dell'Uniun romontscha ch'el sez aveva gidau a fundar 1896 interrompa la comparida dils cudischs verds, che eran onn per onn beinvegni en nossas casas e stivas romontschas.

Sur Cahannes era in fin um, de singular bien caracter e de gronda giustia enviers ses concarstgauns. Mai fuss el s'exprius en mala part d'enzatgi. El sespruava d'agir cun siu exempel, cun ses plaids, cun sia tenuta senza macla, cun sia lavur nuninteressada. En ses giuvens onns po el esser staus, cunzun en damondas religiusas e d'istoria ecclesiastica sensibels e critics. El ha da lezzas uras schizun priu a mauns la plema gita, ed ha renvieu cun detschartadad e profunda savida sviadas d'auturs de scartiras historicas, schizun drizzau critica aspra enviers gronds historiografs e professers. Sia moda de critica e de rectificaziun fuva mai personala. Mo alla liunga era siu intern buca prompts per polemicas malzoppas che schendravan malaveglia ed odi dad omisduas varts senza calmar da rudien ils mals de nies temps.

En ses onns pli avanzai de sia veta resplendevan fatscha e plaid de *Sur Canoni Cahannes* mo pli buontad. Sia egliada spirtala era drizzada enviers igl ault, siu tgau, mond a spass, inclinaus en patratgs. Suenter ina liunga veta, denter bia legria e cuntentientscha interna, era cungida da stentas e quitaus, renda

el ils 23 de settember sia part terrestre, leuvi el Tessin, al Tuppussent. Ina tabla commemorativa regorda leu, el liug de sia davos'ura, il solitari pelegrin. Sche nus entrein el santeri de siu vitg patern, sil Crest de Caprè a Dardin, cattein nus ad agur in secund monument, bein modests en confrunt cun si'ovra. Igl ei la tabla sur fossa, visavi il pierti-baselgia, che franca la memoria d'in grond carstgaun, d'in oreifer Romontsch ed Augsegner.

Sur Gion Cahannes: Ina cuorta egliada!

Las impressiuns ed expressiuns de veta ed ovra de Sur Gion Cahannes els onns de sia madirezia ein vegnidas dadas, screttas e descrettas da pliras plemas. Ramun Vieli fa quei cun autoritad, en edificonta moda e cun pietad, Pieder Tuor s'exprima sco solid enconuschider de siu amitg en erudit concept, Sur Carli Fry en fina benevolenzia e Gion Deplazes relata ses merets cun caschun dell'inauguraziun della tabla de Sur Gion el Curtgin d'honor a Trun.

Il scribent de questas sestenta dapi decennis de skizzar pli da rudien quella remarcabla personalitad che ha giu en sia veta, sper tut sias veras incumbensas, in grond e sempel tschaffen d'admiraziun per tut las miraculas della scaffiziun, denton mai emblidau il ver scopo della veta terrestre de pelegrin, cun ferma mira enviers il final vi ella perpetnadad.

En quei senn eis el, alla fin de sia veta, staus sespruaus de metter plaun a plaun dalla vart schi bein e schi bufatg sco pusseivel tut las reminiscenzas mundanas ed ha drizzau si'egliada unicamein al destin etern dil carstgaun, alla perpetnadad, al salit dell'olma sco quei ch'il scaffider ha destinau siu scaffiment.

Dapi las enconuschentas *Brevs da Crestault: Sclariments ad in giuven scolast en fatgs de lungatg* – fagend l'empermisschun de far ina grammatica romontscha, varga pli ch'in decenni. Ella compara 1924, igl onn della Ligia Grischa. Las 'Brevs' eran comparidas en duas partiziuns els Ischis 14 e 15, 1912 e 1915.

L'emprema retscha de brevs ei localisada e datada culla re-marca: *Crestault*, ils 5 d'Uost 1912, *la secunda* semeglionta-mein cugl uost, 1913, ed entscheiva: *Leds sco las olmas d'esser mitschaus ord la stretgadat e stepadat dil marcau, respirel jeu puspei dapi in pèr dis l'aria deliciusa de Crestault!* – Nundiscutabel! – Il liug d'origin dellas 'Brevs' ei *l'Altana* de marvigliusa vasta miranda: *Ladir!* Igl ei il liug sesent dil solid pur e scolast, president Fidel Caderas, um de Fausta, n. Cabernard e sora della mumma de Sur Gion Giacun a Dardin/Capeder. *Ladir*, sper Dardin in favoriu liug de vacanzas.

Las 'Brevs da Crestault' porschan en miniatura la problematica d'ina futura grammatica. Ins sa perfin far stem che buca tutta materia dellas 'Brevs' vegn pli tard tractada ella grammatica. Auncallura ein ils capetels necessaris tractai ella grammatica cun grond quita, compilai en in sempel clar e bi lungatg. Pér ella davosa fasa de lavur entra la *Ligia Romontscha* cun cussegl e surpren l'ediziun. Il tetel: *Grammatica per Surselva e Sutselva* ei secunvegnius e cussegliaus dagl emprem president della LR, *Giatgen Conrad*. Ell'introducziun *Bien di, bien onn!* scriva dr. Gion Cahannes denter auter: *Pernei en pasch. Nies plidar, Dieus seigi ludaus, ei aschi rehs e productivs, che, aschi prest ch'ins vul derscher el el fitgui d'ina grammatica, ei va dapertut suro. Quest compendi ei perquei sespruaus d'evitar il tun e las manieras della 'garmadia gramatia'. El vul simplamein esser in curteseivel muossavia atras la biala cultira romontscha.*

Ei tuccava, d'en principi, esser tactics e de bien giudezi en decisiuns de tempra grafica. Schegie per Sur Cahannes la construcziun, la moda de scriver alla testa, astgav'el tuttina buca sefugir da quei hanau 'striglau' e sgnagadiu vestgiu exterior de nies lungatg. El sesprova cun acribia d'anflar in'undreivla via tras il spess cagliom de veglias tradiziuns divergentas, encarnadas, per temps spinusas. Siu senn de libertad, evitond ton sco pusseivel dictats da surengiu, ha silsunter anflau suatientscha generala.

Da quei de 20 brevs de renconuschientscha d'aultdignai, arrivadas agl autur della grammatica l'entschatta fevrer 1924, datan perdetga, cun pintgas resalvas, dell'approbaziun dell'impurtonta emprema grammatica moderna sursilvan-sutsilvana.

Enzacons dils umens renconuschents lessen nus tuttina num-
nar en quei connex: Ramun Vieli, Pieder Tuor, Ser P. P. Ca-
donau (ella Casa Paterna), ils enconuschents professers d'uni-
versitad, Jakob Jud, Turitg, Karl Jaberg, Berna, Walther von
Wartburg, Basilea, Chasper Pult, Sogn Gagl, Robert de Planta,
prof. Gartner, mo era ses anteriurs scholars de romontsch alla
scola cantonala, Gian Fontana, Tumasch Dolf e Gian Caduff.
Siu grond amitg e confrar, Sur Flurin Camathias, scriva sco
suonda:

Andiast, iegl 1 de Fevver 1924

Qultreverin signur professor ed amitg!

Ti has gin la buontad de tarmetter a mi Tia gram-
matica ed jeu engraziet felz persunter e scrivel era
pei a pei sco Ti ordeinas de scriver. In grond sur-
vetsch fas Ti all'entira naziun cun quella lavur
ditg preparada e bein paterlgada. Ussa stuein
nus mirar sin nies capitani, obedir sil plaid
e metter unitad ella front, quei nezegia mout
auter. Ten vi era cunseglar a nies professer
P. Tuor de schar ir iegl Tschi en la medema
fluriziun ortografica! La "Gasetta" e la "Bronica"
ed il "Tschespet" has Ti gia conquistau, Ti valerns,
tgei nezegiass ei cheu far frunt encunter Tias
reglas? Nus savein plannaplann era s'endisar
vid la carstgaunadad, empan greva e pesonta.
Basta, in oreifer eudisch; la pli biela gram-
matica dil mund has Ti regalan a nies
pievel. Mellica: Diens paghr! Depli a bucca!—

In'analisa de quellas brevs savess dar in'egliada viaden ellas stentas empruadas per l'unificaziun formala dil lungatg sursilvan de scartira, in'egliada viaden ellas divergenzas de meinis.

Pertgei ton temps per far ina grammatica?

Prof. dr. Gion Cahannes

Igl encalchen denter las *Brevs da Crestault* e la *grammatica*, 1924, ha pariu lartgs e de cals per quels che spitgavan! Per *Sur Gion Cahannes* fuv'il temps sempiterns. Sper la scola che pesava onn per onn enzacontas crenas pli spussontas, semettan en quei decenni pliras impurtontas ed interessantas lavurs historicas, linguisticas e culturalas alla glisch. Ins smarveglia!

Buca d'emblidar ei il fiug sacrau intern che moveva e dirigeva ses viadis en Tiarasontga, persecutond las vias della crusch, en Egipta, per part cavalcond, a Ruma, a Paris, cantond leu cun siu frar Merens avon in altar della catedrala de Notre-Dame la canzun dils treis s. Retgs, quella numnada de Lourdes: *La steila compara als retgs en splendor*. E quei, en

lur fervur, buca senza ch'els vegnien buntganai d'auters pelegrins, disturbai en lur ruaus e devoziun. Era ils impurtonts loghens de pelegrinadi a Lourdes, Lisieux ed auters vegnan visitai. Per Sur Cahannes fuvan tut quels emperneivels sforzs manifestaziuns religius-cristianas. Ed els vegnevan ca fatgs senza intents benevolents. Nundumbreivels ils referats cun dispositivs en vitgs e valladas romontschas.

Era de far enqual priedi festiv en pleivs digl uestgiu senu-speva el tuttavia buca, denton cun beinenqual retenientscha. Semussar fuvà buc sia tempra, sia fermezia! Aschia veva el in onn era surpriu ils priedis dil meins de matg ella Catedrala de Cuera. Talas purschidas vegnevan ca pridas alla leva! Per quels priedis catedrals mav'el mintgamai il gi avon siado egl uaul sur scola e convict e recitava siu plaid da gust, cun aulta vusch, che penetrava tras pégn e pignola. In grondius exercezi declamatori! Sia memoria fuvà nunballuccabla.

Per igl onn 1920 vev'el giu priu en egl ina nova, impurtonta acziun. Scaffir ina seria editoriala de litteratura populara per il pievel. La retscha survegn il num significont: *Nies Tschespet*. Las preparaziuns redan. La Romania che surpren l'ediziun sto vegnir consultada, stamparias ed auturs ein d'encurir e d'engaschar. Per il retard ha Sur Cahannes scochemai giu motivs rients. Cugl onn 1921 s'accordien ils numers dell'ediziun grondius. Pia vegnan *Las historias dil Munt s. Gieri* publicadas en nr. 1 igl onn 1921. E 25 onns vegn teniu la dira. Da present ha la retscha, cun divers auters redactors contunschiu il numer 65!

E sch'ins sa cun tgei acribia Sur Gion Cahannes luvrava, preparava, contrahava, murtirems cun currigems de schliats manuscrets, lavurs, strighel! – ordvart conscienziusas en tuttas revisiuns, capesch'ins per muments sia stauncladad! En talas situaziuns prendev'el giu siu spieghel, mirava entuorn, in mument orda finiastra, ina furschada ord ils egls, in schem ed igl usitau: *avanti* ed *alè*, e l'entira caravana survegneva in ruc, e vinavon culla barca. E cu la spedizun, la vendita era prompta, stuevan ils *Cavaliers della Romania* neu, ils scolasts segidar. Ed igl empalader vegneva buca staunchels de dar aigra, tut lavur gratuita cun pagar las spesas. Mo nuot fuvà per dominum clavella. La lavur stueva purtar fretgs. Suren steva igl entusias-

Sur Gion Cahannes: President dell'Uniun svizra de students
1898-1900

sem per amur de siu pievel, de ses lecturs fideivels. Buca nuot, la Romania, ch'el veva gidau a fundar 1894 e 1896 e dalla quala el ei staus igl emprem president da 1894-1897. Quell'unìun fuva per el la norma, in fundament nungetg de lavur culturala e linguistica, partenza, purtadra e dirigidra d'ina cuminonza cordiala, in garant de veta undreivla, cristiana, pascheivla. Per Sur Cahannes astgava il lungatg buca vegnir surduvraus en moda agressiva, malgesta, nunverdeivla e maligna, era buca en lischedads permalussas.

Per il brigliant scolar e student, numnaus ad Engelberg president dell'academia, pli tard a Friburg president dell'unìun svizra de students, doctorau 1896 cun ina dissertaziun historica sur della claustra de Mustér da temps medieval tardiv, fuss la via d'ina carriera academica tuttavia stada aviarta. Era per smarvegl de siu stretg contuorn, sedecida el denton per il sacerdotadi, vul survir surtut a sia patria romontscha en tutta humilitonza.

Il temps en rocla fa beinduras carauns e tgabrocla nunprevi-damein en zulcadas malvuglidas. Nunspitgai zappetschs sbar-ran las vias imaginadas ed ulivas. Quei sa succeder, sch'ins entra en fatgs ensesez tuttavia honorifics che cudezzan denton ils gizzai fendamurglinas. Problems de scola, cunzun en connex cun cudischs scolastics, han savens mess a frusta perinadads. Sur Cahannes, historiograf, fuva fetg attaschaus alla scola ed a siu beinstar per la giuventetgna: instrucziun, educaziun! Strusch enzacons onns instructor de historia, romontsch e duc-trina alla scola cantonala, ch'el s'empatscha della damonda de passablas purschidas de capetels historics els cudischs scolastics svizzers. Per el mav'ei adina per la caussa, buca per persunas.

En in referat: *Geschichtlich falsche Darstellungen in schweizerischen Schulbüchern*, entuorn 1910, el ravugl digl 1. Congress per scola ed educaziun, a Wil, senuspescha Sur Cahannes tuttavia buc de renfatschar a gronds professers lur partischonta e faulsa moda de construir historia per las scolas. Ei mava buca mo per veseivlas sfalsificaziuns, mo cunzun era per redacziuns unilateralas, partischontas e permalontas, compila-zions cunzun pertucconts la Reformaziun e Cunterreforma. Professor Cahannes desista denton beingleiti da tals combats

spirtal-confessionals e surlai polemicas dacheudenvi a representants cun pial pli grossa e dira. Pli e pli daventa l'instrucziun e la procura de buna litteratura romontscha sia gronda mira, pren denton era serius sia instrucziun d'istoria e la ductrina, e quei tochen viaden els onns 1924 e 1925. Cun biebein 50 onns banduna el la scola e surlai sias instrucziuns a versai e respectai suandaders. Sur de sia gronda lavur en favur dil lungatg romontsch, suenter siu temps de scola tochen a sia mort 1947, essan nus bein informai dad autras varts.

Ils davos decennis ei in abundant niev material sur de veta ed ovra de quei nunemblideivel spirtual vegnius alla glisch. Bein applicaus savess siu maletg da tochen dacheu seruchegiar el senn d'in um cun gronda stema era per tuts ils undreivels scazis e prus deletgs de quest mund.

Sur Gion Cahannes fuva buc in um practic. Brevs a maun scrivev'el bein e cun adatg. Sriver cun maschina fuva per el ina tortura. En in volum dell'ediziun de Breil, *Giacun Hasper Muoth*, vegn quei demonstreu en moda plitost deplazzada. Era autras semplas practicas della veta ha el mai dumignau. Nuota-tonmeins saveva el segloriar d'haver giu baul in velo a sia disposiziun. Sco Sep Condrau relata, fuva pign e grond che semarvigliava dil capavel velocipedist durant siu temps de redactur della Gasetta Romontscha e dil Pelegrin a Mustér entuorn 1905. Enconuschentas ein las gitas cun velo de prof. dr. Cahannes a Cuera cun entiras classas d'istoria ed era romontschas. Sias turas mavan cun preferenza tras la Tumliasca, visitond ils enconuschents castials historics.

Bugen vess el, sco habitont en sia secunda patria, Cuera, saviu tschintschar il dialect della capitala grischuna. Ina mesa facultad vess el giu dau sche quei siemi, quella miracla fuss ida sur notg en vigur! Denton, adumbatten! El ha mai en sia veta tschintschau in plaid dialect svizzer. Sia carezia e stema per la capitala Curia Raetorum fuva proverbiala. La Cuort, la catedrala, il sez digl uestgiu, tut nunseparabel! Era suenter sia lavur de professor 1926, vess el mai saviu bandunar Cuera per stabel. Satraus denton lev'el esser a Dardin.

Instructiv ei de perseguitar las numerosas brevs che Sur Gion ha scret a casa da student gimnasial a Friburg e da Engel-

berg ils onns 1888–1899. Ellas dattan per part sclariment ed indezis dil svilup e decuors de sia veta futura. Ei setracta de brevs a mumma e bab, denton cunzun a siu frar, Toni Mudest, il futur officier. Era a sia sora Anna ein brevs stadas drizzadas. Era rispostas da casa ein per part enconuschentas. Ei setracta de documents scripturals, corrispondenzials tuttavia remarcabels d'avon varga 100 onns.

In auter document sur della veta giuvenila de Sur Gion Giacun Cahannes, ei in dils 8 Diaris, secrets da siu frar Toni Mudest. Ei setracta dil cudischi IV², elaboraus per part en moda circumstanziala, familiara, cun interessants detagls d'impurtonza generala. Applicadas vegnan era brevs dal giuven student e las rispostas da casa. Quellas expectoraziuns cronisticas laian percorscher nundescrivibla carezia enviers ils geniturs e fargliuns, aulta stema per la patria, carezia per mintga specia de lavur agricola, cumpigliau ils usits religios e profans de sia tiara pli stretga.

Screttas ein quellas regurdientschas dal frar Toni Mudest, 1948, in onn suenter la mort dil frar. *Toni Mudest Cahannes*, 1869–1952, pur de vaglia, dasperas, suenter cuss. naz. Aluis Steinhäuser, president dellas Ovras electricas della Surselva (EWBO), staus cusseglier de scola, biars onns commissari de taglia, enconuschent e curaschus officier duront l'emprema uiara mundiala 1914–1918, colonel, cdt. regt. inf. 26. – Colonel Cahannes veva gudi mo 6 onns scola primara a Dardin.

Ina secunda part dil Diari IV² relata muments ord la veta universitara de Sur Gion Giacun Cahannes a Friburg, da 1893–1986, silsuenter dils studis teologics a Friburg, cun il davos onn a Cuera el Seminari de s. Gliedi. Quei capetel della cronica cala culla descripziun della messa nuviala a Dardin, ils 30 de fenadur 1899. Las acziuns che suondan silsuenter tochen a sia mort ein de character professional.

Cronica sur della veta studentica de Sur canoni Gion Cahannes

da Toni Mudest Cahannes

Nies frar Gion Giacun

(Ina regurdientscha)

1. de matg 48

Nus semettein vid ina lavur che renda a nus plischer e satisfactiun, che lai reviver la memoria dils onns giuvenils, la seriausa impurtonza dils onns virils e che lai, igl atun della veta, aunc guder ils onns sco schenghetg dil Segner. – *Nies frar Gion Giacun!*

Ils dis a Capeder, ils onns de student, la veta ella practica, ed il postludi dramatic a Sonvico, Crap de milia sper la via, en granit.¹ E las letteras che ein pitgadas en, discuoren della infinita divina buontad: *Il Segner ei buns!*

Ils 16 de fevver 1872 s'annunzia a Capeder tier la famiglia de Gion Antoni Cahannes e Victoria n. Cabernard, in tafer buobet, il tierz ella retscha. Igl emprem era mitschaus en sferas celestias, il secund steva al capugl della tgina cun ses 2 1/2 onns ed admirava, forse in tec scuius, il pop el bratsch matern. Glei il scribent de questas! Bein aunc per in temps resta la nanna siu possess exclusiv. Il niev popett obtegn sia canastra. Aschia entscheiva la caussa pacificamein ed ils dus frars sefan stupent sut la bigieta prudenta de mumma e tatta pintga.

¹ *Crap de milia* (Meilenstein) – In crap cull'inscripziun: Can. Prof. J. Cahannes †23.9.1947, che stat el liug de sia mort ella Val denter Tesserete e Sonvico el nord de Lugano. E vitier las letras: *Il Segner ei buns!*

Sil di, suenter 3 onns s'annunzia a Capeder puspei in niev cussadent, la sora Anna². Ei mida in tec canzun culs buots. Il tat admira sia Anneta e survesa il buots. Mumma e tattas sedostan per la paritad. La tatta gronda a Casut ei tatta dils buots. Ella, cugl Aug Bistgaun e l'onda Tonia, vesan mo ils buots, buobas persunas secundaras!³

Ils dus buots fan prova, 2 1/2 onns in ord l'auter, sesprovan els beingleiti de luvrar ensemen e lur tapuns e lur schanuglia dattan perdetga de lur lavur concentrada, e mumma e tatta han lur fastedi de tener tut en uorden.

Els arrivan – ils onns de scola! Jeu savevel gia mirar anavos sin in'esperienza de treis onns, cu il frar Gion Giacun ha entschiet siu pensum. Ei era ils 1880. Scolast Schuoler dirigeva nossa scola. In capavel bien scolast. A *Schuoler* suonda il scolast *Felix Bigliel*.⁴ In auter excellent e fetg premurau magister. Gion Giacun ha giu il cletg de ver stupents scolasts ed el ei staus in scolar preferiu. Bigliel declara, suenter ina practica de 50 onns, che Gion Giacun seigi staus siu meglier scolar. Il davos onn de scola a Dardin ha el sper la scola, priu uras privatas tier *Sur Bistgaun Cathomen*⁵ en latin e franzos. Il student era preparaues per il sgol, ei drova mo aunc il 'benzin'.

Quitaus e malengasi leventa ent'il bab il patratg vid ils quosts e spesas dil niev student. – Bein en mongia cun Sgr. *Cuss. Nat. Dr. Decurtins*, ferm adherent de sia politica, a Breil,

² *Anna*. La sora de Gion Giachen (Sur Gion Cahannes), 1875–1946. – 1901 dunna dil fabricant Augustin Maissen a Rabiis, dapi 1904 sesenta a Glion cun sia famiglia.

³ *Aug Bistgaun* ed onda *Tonia*. – Frar e sora da Gion Antoni Cahannes, bab de Sur Gion.

⁴ Scolast *Schuoler* e *Felix Bigliel*, da gliez temps excellents scolasts a Dardin.

⁵ *Sur Bistgaun Cathomen*. – Naschius a Dardin (a Casut) ed era satraus leu. Fuva en ses giuvens onns plevon della parochiala de s. Bistgaun a Dardin.

sper Toni Cagianut⁶, il pli fidau amitg e sustenider, sedeclara Decurtins prompts de gidar ad installar il giuven student al *Gymnasi St. Michel a Friburg*. El empermetta de procurar per ‘Kosttags’, ed el tegn plaid.

Ed il bab va en ellas condiziuns dil ‘student murdiu’ e tar-metta il feigl a Friburg. Quel pren si leu ina combretta bienmar-cau ed il de viver procuran olmas beneficentas de Friburg. Denter auter Frau Oberst K. R. Tochtermann (!). El fa a Fri-burg 2 onns il tur de spisa dil nurser de Capeder. Bein senza tastga, mo mintga di en in auter liug el turnus perscret.

Quella veta ambulonta ha denton buca disturbau il student. El va da Dardin, dalla casa pervenda a Friburg ella III. classa Gymasi. Stat ferm, lavura, sedrova, ed alla fin della scola eis el igl emprem en classa e porta a casa cun plascher nundiscrivibel igl emprem premi. Aschia era il secund onn a Friburg.

La rolla de ‘Bettelstuden’, buca grad edificonta, ei dall’entschatta naven stada a mi nunsimpatica. Jeu havevel l’entschatta de dir nuot.⁷ Vargai dus onns e sut l’influenza dil dis-cuorer dil student rugadur sur sias differentas aventuras egl ir en roda, senza in cert sentir puril, in tec luschezia digl um li-ber, ed anfla che quei seplaccar humiliteivel avon la meisa dils grons – jeu lasch’ad els il meret – corispundi ni a nies sentir moral ni a nossas forzas. Nies potenzial en familia era denton recuvraus. Jeu erel carschius e turnaus si dil Thurgau, il bab

⁶ *Toni Cagianut*, enconuscent pur a Breil. Maridau cun Margreta Caber-nard de Dardin. Ein adina seteni ferm da parents culs Cahannes. Bab era digl enconuscent *dr. Luregn Cagianut*, pli tard president dell’Uniun svizra d’impressaris (Baumeisterverband) e grond Romontsch. El ha scret ina buna biografia de G. H. Muoth en Igl Ischi 11,1931 sin giavisch de Sur Gion Cahannes.

⁷ Il cronist ed autur dil Diari present, *Toni Mudest Cahannes*, 1869–1952, fuva mo dus onns e miez pli vegls che siu frar Gion Giacun ed aveva perquei ils emprems temps pign plaid el capetel. Silsunter, daventaus officier, diregia el ils contacts.

aunc taffers e la mumma bein en pei e l'Anna gidava. Nus vevan forza de lavur, prendevan funs a tscheins e cul student era a casa, dil fenadur al settember, era è quel sut giuf sco nus e l'economia marschava.

Il student veva absolviu cun distincziun sia IV. a Friburg. – Co nus essan vegni sil patratg de tarmetter nies giuven a Engelberg, ei a mi buca pli present. Podà che Sur Cathomen⁸, sez studegiau tiels Benedictins, ha dirigiù la barca. Gion Giacun va a Engelberg ella V. El absolve leu las davosas classas gymnasia-las cun stupent success. Sia dimora de 3 onns a Engelberg ell'atmosfera benedictina vegn ad esser stada dezisiva e vegn a ver dau la clamada e dirigiù sia veta. El seregordava adina de ses professers e constudents sil quolm dils Aunghels en plaids de rencunoschientscha, admiraziun e carezia. – Las expensas dils onns a Engelberg havein nus finanziau. Ei mava buca grad tgunsch al bab. Pli optimist eran nus affons e mumma! *Gie, co vegnir entuorn d'atun cun deivets, tscheins, pustretschs e taglias, gliez surscheis vus a mi*, marmugna il bab. Denton ils buns attestats dil student e nies fideivel luvrar e setener ensemen, renconuscheva il bab e las surlischadas alla buorsa daven-taven cun quei meins dolorusas.

Las vacanzas mettevàn puspei il student a miez la veta agricola. Ei tuccava de far vischigias silla detta e de puspei schar svanir ellas, ed alla fin della vacanza eran ils pugns dil student buca meins gruvis ch'ils nos. Il far maghers ella Val Capeder⁹ veva ina atgna atmosfera ed era pil student schubra poesia. Buca teis, bia umbriva, e la noda della val, schnecs cun cornas, gross sco truffels – e l'aua dil Bogn cun ses curals d'argien ord tschuffa fonteuna. – Ed ils maghers della Crappa¹⁰ – zanza se-

⁸ *Sur Bistgaun Cathomen* veva giu dau a Dardin latin al scolar primar ed era franzos ton ch'el veva saviu entrar a Friburg ella tiarza latina.

⁹ La *Val Capeder*, era numnada *Val Plaunca*, sesanfla gest suenter Capeder sin via a Schlans. Enconuschents ils maghers ella badugna. Valletta cun dutg.

¹⁰ Ed ils maghers della Crappa. Ina part della Val de Capeder.

sanfla aunc in poem dil student sur quei magher – che ra-
quenta dil graschel trutg e della crappa sco semnada, e della
taglia schi miserabla e dils blaus¹¹ che fan mo reverenza e laian
ir la faulsch suro. – Cheu dev’ei lu la scappada vi Pleunca sil
de cotschnas¹². E schliata taglia, blaus e maghers eran emblidai.

Pli idealas eran las vacanzas si *Rasuts* cun la siesta davos te-
gia ed il dormitori el fein. Mintgaton ina expediziun de requisi-
ziun tochen sin *Quader*, ni enta *Cascharolas*.¹³ Era il zignun da
buna luna dev’ei ina honta penn. Muncava quella dev’ei *pata-
heflas* e *strighel*. Nies student steva sin pulit pei culs zignuns
de *Cascharolas*, *Rubi* e *Quader*. El era la stad, avon ch’ir a Fri-
burg, staus sterler sin *Quader*. Giu discletg, piars 4 vadias en
ina en *Furnal*, la conseguenza d’in stemprau. Spezialmein il
zignun Zestg (Balett) veva manteniù siu starler en viva memo-
ria. Sepresentont quel sin esch tegia, sesclara igl egl dil vegl
zignun ed el metta sia manutta greva sil schui dil student, be-
neventont il giuven amitg. Penn e tschagrun, quei era la ma-
renda a tut tgi che vegneva en tegia; in cup groma dev’ins mo
en cass spezials.

Il far prada, cu ei taglia bein e l’aura tenta buc, ei ina conti-
nuada recreaziun per mei e pil student, dis de buca calar.

Aschia daven da s. Onna toch’ils 20 d’uost! – Ei deva enqual
onn eunc autras caussas pressantas, che disturbavan igl ideal de
prada. Cheu eran las tschareschas; ei deva lu mintgaton dèt

¹¹ *La taglia schi miserabla dils blaus*. – Ils blaus, in fein sec e zai dils ma-
ghers che taglia mal. Malemperneivels feins els ladretschs si prada per
quels che dierman el fein. L’expressiun ‘blaus’ era per las muntanias
fetg giuvnas.

¹² *Vi Plaunca sils de cotschnas*. – Ils gronds e bials tscherschers de pli baul
sper la seiv giu che serrava en las aclas de Plaunca. Ina part cun tscher-
scher udeva era a Gion Antoni Cahannes.

¹³ *Vacanzas a Rasuts*. – Rasuts, in cuolm, ina prada entadem il Plaun Ra-
suts si els Cuolms de Breil. Sura Rumbettel, sut Rumasal. – Quader, l’alp
dubla della vischnaunca de Breil sur il cuolm *La Casa*. – *Cascharolas*,
in’alp cun tegia sin via a Dalnova. Sch’ei muncava la honta de penn
dev’ei pataheflas (aviras e sgiavladas) e rests de magnuc ella caldera.

dariet. Cheu tuccav'ei de sparter la cudroia. Il bab, il student, l'Anna ed il Merens tenevan la dira si prada e sgaravan maghers, tochen ch'ei era finiu. La mumma ed jeu, nus vevan il pensum spezial, ed il dun leutier (ch'ei buca dau a tuts) de se-stender e sesgarar pils tscherschers entuorn e de rimnar ils fretgs delicats. Giu la Foppa e giu la Mesa¹⁴ eran nus dis ora sin scalas e tschemas. La mumma ascendeva la scala de 40 scalems ed jeu empruavel de racoltar quei che vargava si, quei che la scala pudeva buca tonscher. Staunchels calav'ins la sera. Il ballontschar dellas plontas el vent vespertin figeva star allerta tgierp ed olma, e quei continuau better e sedustar, quella dimora els tschupials dellas plontas calava insumma buc. Strusch er'ins sedurmentaus, tratgs afuns dalla sien e dil staunchel, seballav'ins puspei el tschupi. L'impressiun dil di cala buc. Eunc otg dis pli tard, finida la lavur, vev'ins de far culla nanna sisum las tschemas. – Las tschereschas eran bunas ed ils de prada acceptavan la canistrialala emplenida senza era mo in patratg vid il prighel e la sufrientscha dils *rimnatschareschas*.

A Friburg. – Il frar Gion Giacun absolve sia tiarza e quarta gymnasi a Friburg. Ed il student scriva denter auter: *Ed en verdat, ei va cun mei bein en scola ed ord scola. En mia classa fuvel jeu schon gl'emprem fermes e sundel eunc uss, ed era il studigiar va ussa pli tgunsch che igl'emprem.* – Il student se-regorda de siu ventireivel viver a casa e scriva commuentaues a casa a siu frar: *Il Bone e tia brev, Toni Mudest, hai jeu retschiert ed jeu selegrel giud tia ventira che ti has saviu turnar a casa (dil Thurgau). Jeu numnel quei ina ventira e franc cun rischun. Pertgei dultscha ed enperneivla ei la cuminonza cun carezonts geniturs; legreivels e delectonts ils discuors cun beinvulents fargliuns, e mo tgi che sto sedispensar de quels, enconuscha lur prezi.*

En ina brev dils 27 dez. 88, exprima il student sia attaschadad viers casa: *Con fetg giavischass jeu de era uonn saver cele-*

¹⁴ Giu *La Foppa*, giu *La Mesa*, praus sut Capeder sin via a Patnasa. Avon tschien onns ils impurtonts tscherschers.

brar la fiasta de Daniev enamiez mes carezonts geniturs e fargliuns. – In cert schar encrescher zaccuda sia olma e sper buns giavischs scriva el: Bein in grond pass haveis vus fatg cur che Vos haveis seresolviu de termetter mei a scola, aber jeu vi, sco mia obligaziun garegia, duvrar conziusamein miu temps de studigiar e tras diligenza, obedientscha e buns deportaments paregiar a Vos legria.

Sia brev dils 2 fevre 89 ei il product d'in cor cuntent e ventireivel: *Legramein prendel jeu oz la pleva entameun per dar novas sur mia situaziun en il niev onn. Na, pertgei duess jeu buca selegrar; ei va gie tut grad sco jeu vi, ed il temps nua che jeu sai turnar a casa ei zvar eunc dalunsch, vegn aber tonaton adina pli e pli datier. Las lavurs en scola fetschel jeu ussa fetg tgunsch, bia pli tgunsch ch'igl emprem. Il latin va sco de far termagls. Il grec ei empau trubistgaus; nus vein ussa de sbluccar vid ils verbs. Nur Beharrung führt zum Ziel! Ella matematica vein tochen ussa priu atras l'algebra ed ussa entschavein cun la geometria. Il franzos va tgunsch, aber sin gassa sai jeu emprender pauc. Jeu hai gie cuminonza mo cun students tudestgs.*

En pliras autras brevs vegn dau bunas novas, era descriziuns de viadis al Lag Leman. Era poesias tudestgas vegnan tar-messas a casa:

*Lieblich schaut heute die Sonne hinein
In mein buntes Zimmerlein
Und spricht: Komm' mit mir spazieren
Auf die Brücke dort ein wenig,
Oder auf Sankt Niklaus Thurm!
Auch des Biers Geschmack probieren
Wäre für dich sehr gesund!
Doch da ruft die strenge Pflicht:
Kerl, das darfst du nicht.
Etc.*

Il secund onn de scola a Friburg ha priu sia entschatta. Per la secunda gada allimentan familias benefizentas nies student murdiu durant ils trimesters 1889/90.

Aunc ferm ligiaus vid il tschespet patern, raquenta Gion Giacun en sia brev dils 11 oct. 89: *Jeu quetel d'udir quels dis en mias ureglias la canera della maschina de scuder e vesel en mia fantasia il buob de strom*¹⁵ *seglient entuorn, gleiti sin tiara, gleiti sut tiara, cavont vaus sutterans, tochen ch'ina vusch enconuschenta cloma el puspei anavos alla glisch dil di.* – Ella medema brev raquenta el ord la veta studentica de Friburg: *avon 8 dis hai jeu priu part vid il 'Fackelzug' tras il marcau en honor della universitad, e tier quella caschun ha era il Casper*¹⁶ *sburflau giuado in plaid tudestg il qual ei vegnius respondiis dal pievel friburghes cun mellis bravos e vivas.* Ils 28 de Dez. 89 tarmetta nies student ses salids per Daniev: *Mo plaids ein eunc adina plaids ed in ver sentiment dil cor selai buca zunghiar en en bustabs che han en sesez nagina veta. Perquai tralascchel jeu de far cheu eunc autras notizias de quella natira e vi plitost adina mussar cun las ovras che mia carezia encunter Vos sesfreida mai.*

Il Zercl. 1890 porta la davosa brev digl onn de studi 1889/90 ord l'Alma Mater Friburgensis: In concept franzos e plans de viadi pil retuorn a casa.

A Engelberg – Igl oct. 1890 drezza student Gion Giacun ses pass tiels benedictins a Engelberg. Ils 10 d'oct., gia 8 dis davos mirs claustrals, scriva il student: *In gron evenement ei schabegiaus tier mei avion duas minutas; perquei vi jeu buca schar pli ditg senza dar novas a Vos. Jeu ha numnadamein grad avion in tec survegniu la rassa de students; aber essend ch'ella s'accordescha en tut e dapertut cun quella de prers, sche quetel jeu tonaton ch'igl autosentiment (Selbstgefühl) vegni cheu-*

¹⁵ *Buob de strom.* – Quei buobet veva sia atgna funcziun. El fuva plazzaus el ladretsch e veva de rasar ora il strom che vegneva spurnaus ord la maschina de scuder, tratgs orasut mintgamai, forsa d'ina buoba, lu bessiado el ladretsch d'ina persuna carschida culla fuortga. Denter tratgas veva il buobet de strom peda de far ses vaus e tunnels sut las hufnadas de strom luftegiaus e lucs.

¹⁶ *Casper* fuva negin auter che il cusseglier nazional *Caspar Decurtins*, 1855–1916. – Confundatur della universitad de Friburg. Lu ella vegliadetgna de 45 onns.

tras pli gronds: Co igl examen ei ius sai jeu leider dir nuot, pertgei? – jeu hai buca stuiu far! Mes attestats han liberau mei de quel. Ed ussa sundel ‘Rhetoriker’, ha, in grond plaid, che ha aunc mai fatg il passen sin mei tochen ier ed oz. Ha, – sche jeu savess buc conta tupadira ei dat denter ils rhetorikers, sch’alzass mei oz igl autosentiment pli ault ch’il Titlis che jeu vesel cheu orda finiastra. – Ei suondan indicaziuns d’entschattas de studi communabel e sur la viseta a dus professers che plaian ad el excellent. Prinzipalmein ha lur honzeliadad fatg surstar el aschia ch’ins savessi buca giavischar meglier.

Enzatgei sur dil viadi a Engelberg: Sin viadi eis ei iu bein. Tochen Tschamutt ei il Friberg vegnius cul cavagl. Il cuolm per pedes! Da Flüelen (puspei a pei), a Brunnen puspei a pei. A mesa l’ina era il student a Buochs. El va sur Stans. Da leu a Engelberg s’ei 4 uras, e quellas vegnan pridas a pei: Mesa ura sut il vitg hai jeu suatiu in pader, che ha saviu menar mes pass tras ils gans della claustra. Ils emprems plaid dil prefect fuvan: ‘quei ei franc il Cahannes’.

*En pliras brevs vegn delucidau la nova veta egl internat; cul temps s’endisau, ed anfla che igl uorden strict de studi seigi pli avantagius che la libertad de Friburg. Da sontga Clau less el da casa in spel troccas¹⁷ e vess bugen ina copia della canzun dil Muoth: *Sil crest de Cavardiras*, per in special intent.¹⁸*

En ina brev tuna ei vinavon: Nus vein treis mesas uras ad jamna cant. Jeu stoi dapertut funzionar sco ‘excellent’ se-

¹⁷ A Dardin, Breil ed a Danis-Tavanasa dev’ei gia da lezzas uras passionai trochists. Era en famiglia vegneva dau troccas las dumengias, da tscheiver e las liungas seras d’univern. Remarcabels il *giug de troccas en tschun* a Dardin. Ina esclusiva attracziun dils Dardinars.

¹⁸ *Giacun Hasper Muoth* era gia entuorn 1875 beinenconuschents en scola a Dardin. Il student Cahannes a Engelberg giavischa da casa ina copia della poesia *Il tiran Victor*. El relasch da Sur Cahannes ei era stau d’anflar in exemplar de *Il Gioder*, ina cantada sur fatgs de cuschina 1886. La simpatia per la poesia da G. H. Muoth, conburgheis, fuva ferm da casa tier ils Cahannes. Il cuss. guv. *Augustin Cahannes* recitava bugen e cun bravura grondas parts della poesia de Muoth *A Mesiras*.

cund bassist. Da present vein nus de luvrar vid l'opera che vegn menada si il tscheiver. O jegerca! ... In'otra veta regia cheu denter ils mirs claustrals che vi sper la Sarina. Jeu sesanflet tut beaus!

*Igl attestat hai jeu survegniu stiarsas, il di suenter che jeu hai dau giu la davosa brev a Vus. Vus saveis ch'el ha ina schliata qualitat, ch'el ei buca habels de vegnir megliuraus! Quella schliata qualitat vess jeu mai spetgau. Igl ei pilver fatal; jeu hai mo duas letgas: u star eri ne anavos! Goethe aber di: *Wer nicht vorwärts geht, der kommt zurücke*. Jeu sai pia mo ir anavos! Aber na, en avant! – il territori che stat avon mei ai aunc infinitamein gronds.*

Cul fenadur 1891 siara Gion Giacun giu siu studi dell'1. retorica a Engelberg. Buns attestats encorunan las breigias e fastedis digl onn de scola, de studi.

Digl onn de studi 1891–92 ein las notizias plitost scarsas. Jeu sai buc, s'ei vigniu scret pli pauc? – ni ein las brevs sparidas? 5 brevs de quei onn da casa al quolm dils Aunghels bettan enqual sclarida viaden el stgir. Accidents curdai a casa vegnan relevai al student: Il frar a Dardin absolve sia scola de aspirant. A Capeder, Pleunca vegn il muvel surprius della zoppina, il Barclamiu e la Mariuschla fan nozzas.¹⁹

Gion Giacun daventa a Engelberg president della academia e munglass sco tal ver in niev tschiep. Il scribent a Dardin (il frar Toni Mudest) manegia: *Cumprar in tschiep fatg ei car, e schar far in a Ti cheu senza mesirar, ei era riscus e vegness ualvess a vestgir il president tenor honor e dignitad. La caussa vegn liquidada, co sai buca pli.*

Ils 17 matg 1892 scriva nies bab da Cuera (cussegl gron) al feagl student: *Legrau mei e la mumma ha Tia poesia en memoria de nies 25 avel onn matrimonial. Tier nus ei zvar quei di vargaus sco ils biars – fetg prosaic, numnadamein vid il crie*

¹⁹ Barclamiu e Mariuschla. – Vischins e parents dils Cahannes. Il student veva grond interess d'intervegnir tut quei che succedeva a Capeder e Dardin.

*e fasoi, mo tonaton ei il temps passau e percuriu en quels 25 onns passai en frestga memoria. Glei quei ina liunga uriala, che para ussa aber sco ei fuss stau jer. Cun ualti cuntentientscha sai mirar anavos sin quella, e sche Dieus conceda a nus pigl avegnir buca menders dis e pli seriusas emprovas, sche vein nus ded esser ad el tut spezialmein engrazieivels. – Igl avegnir dil student blughegia il bab. Ils dis de Engelberg calan cun uonn. El scriva: *Apartenent tes studis, sche stat la caussa buca grad schi bein sco ins tartgava e giavischava! Il prer ha plidau e scret al canzler da quellas varts. Quel cusseglia: Friburg, Innsbruck, Eichstätt, il pli bugen Friburg. Era sur Roma ha il canzler s'exprimiu ... Cul Casper (Decurtins) hai plidau pervia de Friburg, e stat la caussa buca fetg bein. P. Berthier ha teniu ad el nagin plaid pervia dil Brugger, e sto ussa il Casper mirar co el sa pagar las spesas de Brugger*²⁰; pervia de Tei ha el sepurschiu de mirar tier la reghenza, ch'ella concedi schon avon igl examen de maturitad in subsidi ord ils fondos catolics; depli lev'el plidentar il canzler, ch'era lez sustegni. Basta, per in auter onn vegns ti ad ira a Friburg; denton ves'ins puspei tgei glei de far; en mintga cass vas ti lu a Roma, baul ne tard; pli bein savein sediscuorer cura che ti eis cheu.*

Il bien success dil giuven student a Engelberg ha leventau tiel bab plans fantastics, che vegnevan susteni e nutri digl idealist Decurtins, mo lu puspei squitschai dil realist, Canzelier Schmid de Grüneck²¹.

²⁰ *Brugger* (era Brucker, schlatteina neu dagl Uri) ei in num che compara pliras gadas. Ei setracta de negin auter che de *Sur Giusep Aluis Brugger*, pli tard plevon a Trun epi a Mustér, 1871–1953. La Tgesa Brugger Sur Giassa a Rueras (via veglia) era amicabla e de gronda hospitalitad per ils students denter 1888–1899. Il frar de Sur Brugger era maridaus en casa, Leci Antoni, 1868–1946. Omisdus eran naschi a Messina en Sicilia. – Da Lucerna ano era Sur Gion Cahannes ius tut aposta a Tujetsch alla messa nuviala de Sur Brugger, ils 4 d'uost 1895.

²¹ *Cancelier Schmid de Grüneck* era in bien amitg della famiglia Cahannes. Pli tard uestg de Cuera.

Il cercl. 1892 va il litinen (Toni Mudest) per in meins a Walenstadt sil cuors de sittar ed ils 23 de fenadur meina il viadi a casa el a Engelberg tiel student e da leu van els ensemen ils 25, via Caschanutta-Alpsu e Cuera. Il di de s. Onna arrivan ils aliai a Dardin, las buorsas vitas ed ils venters plein fom. Il bab, restaus anavos della prozessiun de s. Onna a Trun, compogna ses mats a casa sil trutg ‘per miez si’ sul territori de Zignau e Schlans, tras la Val Pleunca a Capeder sil crest.²² E leu re-tscheiva la mumma ses buots cun bratscha aviarta ed ina savurusa tscheina metta puspei tgierp ed olma egl equilibr e rinforza la membra stuncientada. Aschia il programm! E pressapauc aschia ei la historia sefatga!

Il litinen vegn retscharts ad Engelberg cun tutta curtesia. El ei leu bein lugaus e bein salvaus egl asil claustral. Fa tras la davosa sera la buida culs students e l’altra damaun caminein, student e militer della tiara giuado. Sembarcai a Stansstad sil bastiment – e daven da Flüelen porta il rappid dil Gottard e la graschla de Val Scalina nus spert e seuns ad Ursera. Da leu per pedes sur l’Alpsu e la sera disbarchein a Rueras en Casa Brugger.²³ E gl’auter di, s. Onna, arrivein exact tenor programm a Capeder.

Ord il temps de sia dimora el convent claustral a Engelberg sedatescha ina brev senza datum. Quella dat perfin en suns poetics de siu sentir intim e fideivel cun sia patria locala e siu vitg patern:

²² *Trutg permiez si.* – La via, trutg cuort da Trun sur Tireun, sutorasi sil Cret Capeder. La via sur Schlans saveva vegnir scursanida grondamein. – Il *Crest de Capeder* ei perpetnisaus ella canzun de Nossadunna a Capeder: Sil Crest Capeder a Dardin agid’enquer’il pelegrin. – Mira il cudi-schet Nossadunna de Capeder, 91–93.

²³ Per pedes sur l’Alpsu ed en *Casa Brugger* a Rueras – Mira nota 20.

Un beau moment

1. *Otg meis jeu schon sesanflet tiels eunghels en clausura,
Otg meis jeu schon respirel dils eunghels l'aria pura.
Sur crappa e sur lenna, tras dir e rar s'ei ju.
Bia sentiments legreivels hai era schon gudiu.*
2. *Mo in de quels meretta speziala atenziun,
Sin mei pli che tuts auters ha el fatg inpressiun.
Friburg cun tuts ses scazis ha buc dau quei plischer
A mi; mo tier ils eunghels hai quels saviu guder.*
3. *Ei fuv'avon treis jamnas, ei fuva la dameun
Che cun si'aura fina frestgenta il carstgaun;
Jeu stevel von miu pult e legievel Cicero,
Il suleagl cuchigiava spel Titlis siado.*
4. *Cheu aud'jeu tut en ina in tun schi curios,
In tun aschi migeivel, in tun aschi colossal,
Schi amicabel, in tun aschi complein
Che dalla sutga seglel jeu si anetgamein.*
5. *Il Cicero jeu bettel spert spert en in cantun,
L'ureglia ei bein pleina digl amureivel tun.
Il tun quel penetrescha mes members tras a tras,
Raguda si la beglia cun forz'e cun fracass.*
6. *A mi en regurdientscha el cloma il patratg
Vid l'amureivla patria che meina mèl e latg.
E vid ils emperneivels plischers dils onns vargai
Che denter Vossas pizas schi ditg gudiu jeu hai.*
7. *Quei tun aschi horribel che fa tont'impressiun
Astg'jeu a Vus numnar el oz senza precauziun?
Gie, ei darenti pia, ei seigi a Vus nomnau:
Glez di l'emprema gada ha il caver curnau!²⁴*

²⁴ Glez di l'emprema gada ha il caver *curnau*! Il tgiern-caura era aunc 25 onns suenter (1915–1920) sut il trettetg, sil mir dil fuorn sper la caplutta, pinaus mintga damaun allas 6 per il caver. Sch'el veva buna luna astgavan nus sco vischanders curnar mintgaton. En quella poesia seconcentre-scha tut sil davos plaid: *curnau*!

E vinavon scriva Gion Giacun: *Bunamein scuidus sil Merens²⁵ sun jeu che sa ussa cuorer suenter il stargialam e suenter ils stiarls de Muladiras. Aber na! Jeu hai quei plischer era tscheu.*

Ei glei pilver ina delectonta circumstanzia d'udir stgelas e bransinas duront ch'ins sto dir si Cicero e Körner. E cun bucs, cauras, nuorsas ed anseuls, havein nus era bia giu de far uon egl Homer cur ch'el descriva la tiara dils Cyclops ed il gigant Poliphem che veva mo in egl, e la liberaziun dil malizius Odyseus cun ses cumpogns. Na, ins drova tutavia buc ina materia briglianta per far poesias, sonder grad las pli cuminas lavurs, sco better ord nuegl, mulscher cauras, schar titar anseuls, han enflammau Homer tier las pli bialas poesias e savessen fors'era enflammar nus.

Diari da Toni Mudest Cahannes 1948

II. part: 1892–1899 e 1900–1947

Remarca preliminar

La secunda part della cronica ei scursanida. Era per quei motiv ein las notas vegnidas fatgas. Atgnadads ortograficas restan en principi. Ellas vegnan cuortamein explicadas alla fin della lavur. Ils originals dil Diari ein buca stai accessibels e cheutras la scripziun buca d'interess primordial.

El center d'interess stat il cuntegn che meina nus anavos en in mund different, in mund studentic d'avon varga 100 onns. L'entira cronica se-basa silla corrispondenza dil student Gion Giacun e las rispostas della famiglia. Cun gronda capientscha vegn la cronica fatga 50 onns pli tard, 1948. La publicaziun presenta puspei in miez tschentaner pli tard. Differents romontschs sursilvans e tuttina adina il medem!

²⁵ *Merens*, il frar giuven (1883–1952), veva entschiet ils studis gimnasials mo lu calau. Lavura silsuenter tiels geniturs a Capeder de pur, suenter 1922 o Dardin en casa dil frar Toni Mudest e l'onda Barla. Merens fuva in oreifer e segir cantadur de baselgia, enconuschents per benefactor.

Cronica

Igl october 1892 vesein nus puspei nies student sper las rivas della Sarina. El vul far ses studis filosofics alla Alma Mater Friburgensis. *Sur Cathomen*²⁶ e *Caspar Decurtins* han giu empalau el sin questa via.

Dils 18.11.1903 sedatescha l'emprema brev dil student phil. che nus vein aunc a disposiziun: *Hai oz puspei bets in buordi giu da dies, numnadamein l'ontologia (scienza digl esser e de siu destin)*.

Nus Romontschs a Friburg gizzain las ureglias cu ei va la curella: 'Decurtins ei ella tiara'. – Schmed e jeu selegrein sin cu el vegn cheu. Havein lu el senn de splugliar el empau. Pertgei il Schmed ha era detg a mi ier, el hagi buca rap de francar ina brev pli.

Denton, malgrad la pigiur della buorsa ein ils students cun-
tents: *Schiglioc va ei biebein!*

La brev dil bab Gion Antoni dils 30 december 1892 alleghescha las difficultads finanzialas ch'il feagl filosof caschuna ad el e tgei fastedis ei drova per far flessegiar stipendis e subsidis. Ei setracta dil stipendi dil Corpus Catholicum. Il *Caspar* ed il *Peterelli*²⁷ ein per dar a tuts s'annunziai 150.– frs per in, e senza condiziuns.

Nos students a Friburg eran snueivel spanigiai sin mintga vi-
seta che Decurtins figeva alla Alma Mater. Ei para a nus oz, sch'ins legia ils rapports dils students, che lur dimoras erien emplenidas ora d'attentats dils students (sin Decurtins), – ed emprovas da sia vart d'untgir ora els.

La brev dils 5 d'avrel 1893 dat il maletg leutier: *Il Decurtins ei tschell'jamna recticamein vegnius! – e zvar schizun duas*

²⁶ Sur Cathomen plevon a Dardin. Caspar Decurtins, confundatur dell'universitad de Friburg veva grond interess de popular quei niev institut era cun students romontschs. Ei tuccava lu era de star buns per il beinstar dils studetgels della bialaura senza finanzas.

²⁷ In influent politicher conservativ. *Remigius Peterelli*, cusseglier dils stans.

ga, ed jeu hai buca saviu tschintschar cun el, malgrad ch'el ei staus 3-4 ga el convict. Nuot daniev! – Ina sera di il Brugger a mi, Decurtins seigi staus cheu, seigi aber schon naven. Jeu cuorel tier Schmed che haveva per cletg traplau el sin via cur ch'el vegneva dalla Lausannerstrasse giu cun siu caput cuort che stat en proporziun tiegl um sco 1:100! – Schmed gi a mi, ei gidi nuot ir tier Python per encurir Decurtins enzanua auter, pertgei el seigi schon quella sera turnaus anavos (a Berna). – Gl'auter di mein Schmed ed jeu senza gronds patratgs el tgau a spass sil Bahnhof, allas 9 e mesa. Tgei sorpresa! Cheu era il 'Kerli' pér uss en in vagon de II. classa. Schon level jeu seglir viaden! Cheu dat ei in schul, e Decurtins e caput cuort e vagon e tut ensemen semovan vi encunter Bern, – e jeu hai giu il mirar suenter! – Pia viu el havevel, tschintschau buc. Pia, priu tut ensemen, aunc adina in progress visavi a autras biaras ga.

Difficultads finanziares ein per nies student la pli fideivla cumpogna de sia veta studentica a Friburg, e siu institut de finanzas a Capeder veva buc adina aviert siu spurtegl e buc adina necessaria capientscha pils basegns dils students.

Friburg, Nossadunna fenadur 1893: *Ei ruchegia. Oz va Nossadunna sul cuolm*²⁸, *ed en treis jamnas hai jeu speranza de ver las muntognas e la patria grischuna. Entuorn ils 20 havein liber, prezis cu, sai jeu buc eunc. Sco jeu hai aber schon pli baul remarcu, stoi eunc haver in entir migliac marenghins; ei meunca ca. 480 frs. Alla finala vegnan eunc neunavon expensas ch'ins haveva buca previu. Jeu hai speranza che Vus haveigies retschiert leu il stipendi dil Corpus Catholicum. Sco il Caspar ha detg a mi ussen, ha la cumissiun pinau per mei in, e duess schon haver termess tier. Jeu hai buca savens*

²⁸ Il student Gion Giacun Cahannes pareglia siu viadi sur ils cuolms grischuns cun quel de Nossadunna sur cuolm tier Elisabet. Sper ils studis della bibla vev'el segiramein savens cantaus ord la Consolaziun:

Sil cuolm per liungas vias / Has Lisabet visitau, / Per mumma dil Messias / Ha ella tei undrau. (Niebla dil tschiel regina)

*spetgau schi vess silla fin sco uonn. La filosofia pren neu tut
autr'uisa che fahs humanistics. Il davos meins fuvel enqualga
tuttavia buca bein en gamba. Ina curiosa malenconia, mal e
grevadetgna dil tgau la dameun marvegl. Quei era tuttavia
buc ina buna disposiziun per studegiar. Ussa va ei meglier e
l'approximonta vacanza vegn schon a leventar il humor e la
forza. Hai dapresent in ni dus examens ed ina discussiun
avon mei.*

Colonel Toni Mudest Cahannes 1869–1952.
Maletg fatgs ell'Engiadina durant l'occupaziun militar 1914–1918.

Ils 18 de fenadur scriva nies student: *Jeu hai speronza de grad puder arrivar cun questas (lingias) in di avon la perdanonza*²⁹. *Igl ei pilver sbusarau che uonn puspei ni Toni Mudest ni jeu sesanflein leu quei di; aber quella circumstanzia astga buc far la fiasta meins biala e legreibla. La speronza sin in gleiti seveser ei gie adattada per scatschar la malenconia e dat lev cor e curascha e la sigirtad d'ina buna conclusiun. Sco jeu hai bein tumiu ordavon, e sco jeu hai saviu comprender ord la brev de Toni Mudest, ha mia davosa brev, las grondas expensas d'uonn surpriu Vus. Glei ver, igl onn vargau ei staus cars. Aber jeu sperel grad aschi fritgeivels. Culs danners che Vus termeteis vegnel atras ad interim. Jeu vegnel, sco bein enqual auter, stuer schar tiel Krucker*³⁰ *in pign deivet. E sin in auter onn vegn ins a stuer sedrizzar en meglier gia all'entschatta per buca vegnir ella buglia alla fin. Duessen ressuras dad autra vart buca sesarver, sche vegnel jeu matei puspei a stuer patertgar vid ils 'Kosttags'. Aber il Caspar sto era eunc udir in pèr plaids sch'el tegn buca sia empermischun. Denton sur de quei pli tard.*

Il student salida aunc en sia brev ils hosps de perdanonza e manegia concludend, ch'ei seigi per el il pli indicau de viagià sur Cuera per saver traplar Niederberger³¹ e Peterelli pervia dils stipendis dil Corpus Catholicum. La brev dil bab dils 17 de fenadur 1893 approbescha il plan de viadi sur Cuera. El scriva: *Jeu tratgel ch'ei seigi absolut indicau de visitar prof. Niederberger e Peterelli ed il Canzler! Era il prer*³² *manegia: Fas ti*

²⁹ Ei setracta della perdanonza gronda della dumengia scapulier, la tiarza dumengia de fenadur. Ella vegn festivada cun gronda procession viagià el Plaun de Casut, a siu temps cun predicatur e confessor jester, viaspras festivas. Hilar e prolungiu past de perdanonza cun biars hosps da lunsch e da tier, parentai, amitgs ed enconuschents.

³⁰ Krucker ei il num digl administratur dil Convict. Ils 'Kosttags' eran la gronda moda necessaria de students o sillas davosas frastgas.

³¹ Professor Niederberger, 1853–1914, dr. fil. teol. Professor al Seminari teologic de s. Gliedi. El ha scret sur dil dretg canonic.

³² Ei setracta dil prer de Dardin, Sur Bistgaun Cathomen.

quei buc ussa, sch'ei ei probabel pli tard absents e ti anflas buc els. Cun medema chischun sas Ti plidentar Peterelli.

Friburg, 21.VII.1893: *Ex. – ils davos examens ein vargai. Il cor flada pli lev! – Aschia entscheiva la brev al frar militar giu Cuera, a Toni Mudest. Ils 23 scriva el da Nossaduneun: Oz igl emprem plaid! – Saveis comprender che jeu sesanflel schon in bionton pli maneivel dils cuolms grischuns? Sesanflel el liug che meina latg e mèl, tier Nossadunna digl eremitasch. Claustra e vitg porschan in merviglius aspect il qual survarga en verdad tuts maletgs ch'ins anfla el calender. Il niev panorama della cruzifigaziun ei zitgei imposant. Miu giavisch ei mo che la mumma fuss era cheu cun mei. Possi quei gleiti severificar!*

Las vacanzas de stad 1893 sto il student survivor a casa. Il l'inent ei per 55 dis, il fenadur ed uost clamaus a Cuera en ina scola de recruts. Ei tucca al student de remplazzar l'auter ellas lavurs agricolas.

Ils 30 d'uost scriva il student da Friburg: *Miu emprem pass ei staus gliendisdis dameun tier Python. Vuilleret, siu beau-père di a mi che lez seigi leuo silla tiara, en sia villa, mes'ura naven dil marcau. Oho! – quei entscheiva bein! Suentier ditg encurir anflel el sin via. Cun gronda hofliadad di el: La caussa seigi buc arranschada dil tut eunc; jeu dei vegnir la sera. La sera spetgel adumbatten 3 uras sin el. Jeu duei vegnir dameun marvegl. Lu vegn ei detg ch'el seigi maldisposts. Jeu dei dar giu l'adresa, sche vegnien las rispostas termessas tier. Aber cu? – spetgel dus dis, – matei cul medem panzar sco quei che Vus vegniss ad haver spetgau novas de mei. Ier sera vom puspei tier el sin siu biro el marcau. Python ei cheu, ha aber pil mument in auter en audienza. Jeu spetgel ledamein, tertgond, quella ga ei igl utschi el caset! Mo tuttenina di il scarvon, Python hagi tras igl esch davos cumpignau naven il gast ed ein sbrigai. – Quei fuss il resultat de tochen ussa. Hai raquintau quei a Vus schi liung per mussar co ei va de s'empatschar dils signurs. Denton, quella ga drovel mo empau pazienza. Ils 'Kosttags' survegnel mintga cass. Schiglioc teness el buca si mei aschi ditg. – Quels dis hai giu miezdi e sera ina suppetta tscheu en casa nua che jeu hai la combra, aschia che vegnel ora bienmarcau.*

*Wenn die Not am grössten, da ist Gott am nächsten! – Grad ussa entaupel, vulend ir silla posta, la madame cun ina brev de Python che di, jeu survegni tuts ils ‘Kosttags’ egl internat dil Collegi, gentar e tscheina. Deo gratias!*³³

Otg dis suenter arriva ina interessanta brev sur de siu viver e habitar a Friburg: *Suenter dis tgeun de 24 uras, mo de dumi-gnar cun cuorer suenter quels gronds umens! Ton pli dulsch seigi uss il ruaus! Ordvart cuntents ella nova residenza, ella 4. alzada cun grondiusa vesta sur ils tetgs dil marcau. Tuttas qualitäts giavischadas seigien contonschidas. Buna gliend. Ins savessi buca giavischar meglier ed adina discuors per fran-zos. Ruschaneivels prezis. Stanza e scaldament 15 fr. il meins. Empau pli cars seigi il solver cun 7 fr. e miez il meins. Peun e latg car, demai scartezia staus cul fein. In liter latg 18 cts. Gentar e tscheina el Collegi silmeins schi bien sco el Convict.*

Adina puspei vegnan descrets ils viadis da Dardin sur il Cuolm Dursera tochen a Friburg. Adina novas variantas tras plievias e draccas e cuflaus. Gie, ils spérts della Punt Russein dattan de far. A Mustér, la sera, vegn P. Baseli³⁴ visitaus en claustra. La damaun allas 6h gia siglientau il cavagl dadens Mu-stér viaden. Grevs ein ils sbargats davos Mumpe Tujetsch via-den: *Eunc ina gada hai schau sgular mes egls armai giu sin la biala spunda sulegliva della Cadi sut che pareva quella ga pli amureivla che mai, – ed in sentiment dulsch-dolorus ha surpriu il cor. Scha jeu fuss buca philosoph sche schess jeu agradora ch’ei fuva ‘in schar encrescher’...*

³³ Internat dil Collegi St. Michel. – Tgei cuntentezia! – *Ils Kosttags*, en nossas vischnauncas, in plaid beinenconuscent el ravugl dil pauperesser, ella Cadi, ella Lumnezia, ella Foppa. Enconuscenta ei l’expressiun *ils custags*. (Mira per semeglia en: *Rueras, ses avdents e sias casas*, da Francestg Berther, 1992, 200).

³⁴ Schegie buca serendius a Mustér a scola, eran las relaziuns della famiglia culla claustra stadas cordialas. La corrispondenza cun P. Baseli Berther para d’esser stada fatga per tudestg.

Posta de 5 cavals dil cuolm d'Ursera, fenadur 1906. Per ils students eran cuosts de posta buca de redember! (Foto: M. Maggi, Glion)

Vus saveis, ussa sensanflet puspei cuntents e ventireivels e de buna luna enamiez mes cudischs. Buca savens ha ei ils em-prems 8 dis semegliu aschi liung ed en consequenza de quei fatg sesentius schi solitaris sco uonn.

La situaziun politica ei schon puspei varistonta. Sun era staus ier sera ella Grenette tochen las 11h. Vi denton schar ra-quintar la caussa la Liberté Nr. 251. Python³⁵ hai jeu aunc mai

³⁵ *Georges Python*, 1856–1927, grond um dil stat de Friburg che ha preparau la greva finanziaziun che ha lubiu la fundaziun dell'Universitad de Friburg, 1889. – 1884–1920 cusseglier nazional e dils stans. Permanent combattant social e conservativ ensemen cun Caspar Decurtins e prof. Beck, Feigenariula etc.

viu schi da fiug; aber el ha era detg enqual gagliard e grond plaid, per ex.: ‘Nous célébrons aujourd’hui l’enterrement du parti radical fribourgeois’. – Sils students dell’università vegn da part radicala spidau fiug e flomma! Sin tuttas modas e tuts rampins e sut tuts pretexts ha la canzlia vuliu refusar de dar a nus Svizzers zedels de votar. Aber oz ed ier vein scadenau neunavon zedels e gnanc schanegiau de fierer a quels signurs groppadads el grugn. Fuss la pli biala, nus stuein pagar 2 fr. ad onn per saver setener si cheu, epi sclauder ora dil dretg de votar en elecziuns federalas. Cheu bandiera, cheu Erlach!

Nies filosof ha eunc differents giavischs, caussas ch’ein de termetter ad el. Epi munglass el mal far si in caput, materia buca memia grossa! Causa sbuserada che cuosta raps e che munglass vegnir arranschada da cas’ano. El scriva la brev culla remarca: *Glei tonaton ina ventira ed in plascher d’udir tier alla Alma Mater Friburgensis.*

15 dis avon las vacanzas de Nadal 1893 s’annunzia nies student. Examens blughegian si’olma – e buna glieud munglassen assister ad el cun oraziuns. El scriva: *Jeu creigiel ch’ei seigi oz s. Gliezi, pia in di che cloma sin particolare moda en memoria la patria grischuna. La causa pli principala ei aber tschella, de saver en cerca 15 dis prender en vesta oculara las tendas de Rhätiaaula³⁶. Gie, sche tut va bein ed endretg tochen lu, sche vegnel tut che fema! Aber – igl ei eunc in aber – manegeis franc ch’ei meunchi vid il nervus rerum gerendarum? Aber na, per quella ga buc, pli tard schon. Jeu level mo dir e zvar daditschiert che principalmein l’Anna cun sias evidantas qualitäts de muniessa, deigi dir per mei enqual Ave Maria, pertgei jeu hai en ver Paid avon mei duas stregntgas jamnas dallas qualas savess depender in bionton.*

Il temps sgola spert, manegia il student. Strusch naven da casa s’ei puspei temps de turnar. La vacanza de Pastgas vul el passentar a Friburg. El quenta de far spargn en daners e crei

³⁶ Cun *Rhätiaaula* manegia il student tuttavia buc Hohenrhätien, mobein la muntogna grischuna en general.

de stuer seprofitar della buna caschun de parlar franzos. El vul far activ diever dil clavier e vul prender suenter caussas refrengas. Per exempel: La cantada dils 16 de fevrer, ina canzun de laud silla tuargia, ed in'otra silla puolpa grischuna. El raquenta dils camarats Simeon e Vinstger che van a casa. Baselia sto gidar o a Biel da Pastgas. La stad proxima 1894 vegn el eunc a restar cheu, per silsuenter fetg probabel ir directamein vi tiels 'Bersaissers'³⁷. Denton elegius sco prer de Cuort eis el schon mo el tschurvi dil Casper.

Demai che jeu sun vegnius de tschintschar sil Casper, sche stoi jeu grad eunc metter vitier enzitgei. Vus saveis ch'el veva giu empermess a mi de vegnir cheu sils 12 de fevrer. Il medem ha el era eunc buca da ditg giu scret a Schmed el Convict. Tgei daventa? Ils 11 survegn Python ina depescha da Turitg el deigi vegnir leu per setschintschar cun Decurtins. Per cletg veva Python l'influenza ed ha buca saviu ir. L'auter di allas 3 vesan quels dil Convict a vegnend Decurtins giu dil Bahnhof cul caput cuort ed il 'Gesellenhut'. Eunc in pèr ga ha el seschau ver, mond a sparuns spel Convict o. Quei ei stau tut. Deplidar pervia de mei cun Kirsch³⁸ ne cun Python ha el, tegn jeu emblidau. Denton, quei ei buca de sesmarvegliar! Quella ga teneva el la cua suten. Da Beck ha el survegniu in freid lavatgau pervia de siu secuntener en caussa 'iniziativa'. En verdad ha Decurtins quella ga piars tscheu tiels students in bionton de sia simpatia perquei ch'el ha miserablamein schau il Beck persuls ella miarda. Glei biars che damondan mei: Tgei fa Decurtins? Tgei san ins risponder auter che: Nuot fa el! El sesa a casa davos pegna tochen ch'els auters van el fiug della

³⁷ Tiels *Bersaissers*, ils della Sursaissa tudestga, cun Cuort (Maierhof) el center.

³⁸ *Prelat Kirsch* a Friburg tier il qual il student serendeva beinduras. – *Prelat Kirsch*, arheolog cristian e docent per la historia della litteratura ecclesiastica, ensemen cul menader social-cristian *Jos. Beck*; omisdu professers della facultad teologica dell'universidad de Friburg, messa en pei cunzun entras ils sfozs de *Caspar Decurtins*, 1891.

*battaglia e selegra giu da ses plans de rabantscha pervia dell'affera dil Basler*³⁹. *Denton lein ver speronza che culs lufts de primavera vegni era tutta tschera brutta a seserenar e tutta disharmonia svanir.*

E nies student raquenta vinavon ch'el seigi ils emprems dis de vacanza vegnius surprius d'ina certa furia, e scret e scret naven dalla dameun tochen las 12 della notg, cun pintgas interrupziuns sil piano.

Monsignur Kirsch e prof. Beck han honorau e surcargau il scolar cun lavurs a casa. E quei numn'ins ferias? Variaziun porta il clavier, ils excercezis de franzos e las curellas denter stgir e clar tras il marcau e sur las punts della Sarina. El discuora della ortografia de Muoth⁴⁰ fetg bein vegnida e dil grond Herder: *Kirchenlexikon*. El ha grad varghentau siu examen ella 'Moralphilosophie'. Ei iu bein!

Sis jamnas cumplenidas de lavur e savur. La brev dils 30.IV.1894 dat puspei perdetga ch'il student ha ils egls aviarts e las ureglias nunstupadas e l'energia en complein schlonsch. E malgrad sia lavur culminada pren el peda de scriver cun tschaffen tractats a casa, brevs, poems e criticas che drovan cert era temps e studi. El scriva: *Mia carta pressanta veis Vos speronza retschiert. Ariguart della poesia fuss ei in stravant donn sch'ella fuss ida a piarder.*

La vacanza ei ida vi sco in paliet. E pertgei? Perquei ch'ei veva lavur tochen culiez. 2-3 uras hai conservau al clavier, las seras alla conversaziun franzosa ed adina sun cun mias au-

³⁹ L'affera dil *Basler* (Basler Volksblatt), daventaus a siu temps in organ de combat conservativ-catolic. Ils differents redacturs e collaboraturs sco *Ernst Feigenwinter*, teolog *Josef Beck* e *Caspar Decurtins* fuvan ils gronds combattants. – Els onns 90 ha ei giu dau svaris serius entras manipulaziuns buca diltut claras davart Decurtins. Cul temps ein era quellas turbulenzas sesclaridas. – Mira Karl Fry: *Kaspar Decurtins, der Löwe von Truns*, 1952, vol. II, 126ss. e 334.

⁴⁰ Ei setracta dellas *Normas ortograficas*, tschentadas si per igl idiom sur-silvan, 1888. – Suonda 1890: *La grammatica romontscha-tudestga*.

tras lavurs e planisada lectura buca vegnius aschi lunsch sco quei ch'jeu giavischavel. Pella stad hai puspei notau circa 30 uras. Sche pusseivel strehel in pèr, pertgei ins munglass necessariamein haver empau temps per saver luvrar ora e tuchigiar quei ch'ins ha udiu e scret si. Spellas 12 uras de philosophia hai eunc duas uras archeologia, 2 hebraic, tut il Büchi sur la historia svizra, paragogica tiel Beck e zitgei Musikgeschichte tier Wagner.⁴¹ Mo nuidis hai schau la grammatica arabica tier Grimme, la quala era Baseltgia teidla. Denton quei sai far pli tard. Per inaga secreiel stuer sebetter sin treis fahs, principalmein pervia digl examen de pli tard; denton sun buc dil tut el clar quals. Jeu maneghel philosophia, archeologia e historia svizra. Ellas orientalias hai eunc comba megna cuorta per vuler far gronds spruns. Insumma, per questa stad dat ei puspei de tadlar bia bialas ed interessantas caussas. Mo donn che

⁴¹ *Albert Büchi*, enconuscent historicher svizzer, 1864–1930. Dapi 1889 professor a Friburg. Confundatur e redactur della *Zeitschrift für Schweizer Kirchengeschichte*, 1907–1930. Büchi ha scret plirs cudischs, era sur Kardinal Matthäus Schiner als Staatsmann und Kirchenfürst, 1923 etc. En connex cun siu scolar Sur Cahannes stat sia: *Festschrift zu Albert Büchis 60. Geburtstag*, 1924. En quella scriva dr. Gion Cahannes ina lavur: *Die Pilgerreise Carlo Borromeo's nach Disentis im August 1581*.

Josef Beck, 1858–1943. Menader della partida cat.-conservativa. Dapi 1891 prof. de teologia alla universitad de Friburg. Sco politicher social colligiaus stretgamein cun Caspar Decurtins.

Gustav Schnürer, historiograf tudestg, 1860–1941. Da 1889 professor d'istoria mundiala all'universitad de Friburg. – Enconuschenta sia historia en treis cudischs: *Kirche und Kultur im Mittelalter*, 1924–1928.

Peter Wagner, musicolog gregorian tudestg, 1865–1931. Autoritad europeica en caussa scrutaziun dil cant gregorian. Scret denter auter: *Die Geschichte der Messe*. Giu stretgs contacts cun papa Pius X en caussa restauraziun dil Cant gregorian. 1931 ei il sribent de questas lingias staus siu davos examinand.

Quels quater sura numnai professors fuvan aunc en plena lavur profesionala els anno 20–30. E stai lu mussaders e buns amitgs da *Sur Carli Fry*, *P. Iso Müller*, dal suttascret e biars auters romontschs.

quels dis van vi ch'ins sa buca co; eunc in pèr meins epi san ins schon far il plan de viadi. Zacons dis suenter sun staus a Bern, aber il Casper era schon da bienton partius per Roma. Ord tgei motiv? Il Beck ha schau corscher quei mei tschei di, nua che hai fatg ad el l'usitada viseta, tiella quala caschun Beck ha dau a mi ina fetg interessanta caratteristica de Decurtins. La fatschenta a Roma figeva probabel buca tonta prescha, aber Casper leva esser naven da Bern per buca stuer tschintschar ella discussiun e conclusiun 'Recht auf Arbeit', culla quala discussiun e conclusiun sco ella schai avon. Beck era dil tuttafatg buca cuntents.

Sur l'affera de Basel sun eunc megna pauc informauns per capir la caussa dil tut. Cumpatg ch'il Casper haveva schon anno 1892 fatg il plan de trer a sesez il Basler Volksblatt⁴² dil tut, ed haveva per quei intent serrau giu cullas soras della divina carezia a Glion in contract, il qual el ha teniu secret 1 onn e miez. Tuttenina vegn el neunavon cun quel, e Feigenwinter e Beck etc. vessen dui sanczionar quei sedeportar e bitschar humiteivlamein ils laps de sia cassacca. Aber na! E da cheu deriva il schvari. Ell'emprema furia deigi Decurtins schizun haver vuliu fundar ina nova gasetta encunter Feigenwinter⁴³ ed il Basler. Denton, cul temps vegn la caussa schon puspei s'ulivar!

Oz ei tut nonspetgadamein Cagenard arrivaus. Quei ei flott. Ussa essen in tschuat Pompalusiers, tuts in pli bi che

⁴² *Basler Volksblatt*. – Decurtins era pertscharts dell'impurtonza della pressa. Ses artechels el Basler Volksblatt, cunzun da 1881–1892, dattan perdetga de sia grondiusa lavur politica. Las lutgas denter el e siu grond amitg Ernst Feigenwinter de Basilea pericliteschan per in pulit temps quella acziun. Mira nota 39 ed ina cuorta allegaziun en: *Erinnerungen an Dr. Kaspar Decurtins*, 1916, 18, da Flurin Berther.

⁴³ *Ernst Feigenwinter*, 1853–1919. Impurtont menader dils catolics a Basilea. Permanent combattant e collaboratur de Caspar Decurtins e redacturs ed administraturs dil Basler Volksblatt. Confundatur dell'Uniuon svizra de luvriers. Giurist ed um della politica social-catolica.

l'auter. Sulettamein de mei vegn tscheu e leu dau la bucca. Principalmein battan ins avon a mi savens tut gaglardamein la reproscha el grugn, jeu hagi in ton miserabel schnuz. Hm! Pon ver empau rischun!

Sin cussegl de Beck sun intraus ella Romania, secziun dils students svizzers. Simeon cun mei. Ha! Ussa ha ei lu num ir a grad si. Ei vegn zvar igl emprem onn a custar empauet. Ils avantatgs vegnan aber suplir quei rehamein.

Nies student splunta per raps: Jeu sun daditg ualti sil tgeun, aber remarcabel, pli vita la buorsa, pli temeraria la tenuta.

Aber senza benzin stat la megliera maschina eri, ed il filosof senza raps ei prest a fin cun sia scienza.

En la medema brev dils 22 de fevrer 1894 continuescha el: Interessau mei fetg han tias remarcas sul tscheiver e dumen-gia de groma. O, il trer schibas⁴⁴ ei ina biala caussa; bia pli interessant fuss ei aber eunc d'intercurir danunder quella isonza dariva; probabel ei quei eunc in rest ch'il paganismus ha schau anavos cur ch'el ha stoviu untgir ord nossas regiuns. La mytologia dils vegls dieus tudestgs cuntegn eunc bia semi-gliontas caussas. Insumma ei cheu sill'universitad schon differentas gadas vegniu fatg atenziun sin isonzas e modas dil Grischun, las qualas seigien unicas en lur spezia, e grad per-quei 'culturhistorisch' de gronda impurtonza: Viva la Grischa!

*La davosa nova digl onn de scola 1893/94 datescha: Friburg, s. Plazi 1894: Libro conscripto scriptor saltat lasto! – di il poet latin: Cur ch'il cudisch ei finius, saulta il scribent cun legher pei! Quei tertgein Simeon ed jeu era. Havein gie ussa ventirei-
vlamein fatg ils examens en tuts ils roms philosophics. Quels dis stoi eunc rimnar material per ina lavur de vacanza. Mo era plans co ira a casa. Participonts: Schmed, Cagenard ed jeu.*

⁴⁴ *Trer schibas.* – Buca mo a Danis-Tavanasa, mobein era a Dardin vegneva tratg schibettas cun fiug ed olma. Sur digl usit a Dardin ha T. M. Cahan-nes scret ina lavur. – Igl usit exista aunc oz a Dardin.

Tuts senza raps. Nies student dispona sur 12 fr. daner de viadi e damonda en tutta modestiada eunc 15 fr. vitier. Epi duess ei tonscher.

La veta de student ils onns 1894 e 1895

Ei vegn dau rapport dil viadi da Dardin a Friburg, ils 17.10.1894: *Seunamein ei la colonia romontscha arrivada cheu gliendisdis sera, malgrad ils cuflaus della Reus alla Pun dil giavel. Venzin e Desax ein i el Convict. Lombriser⁴⁵, jeu e fetg probabel Simeon, habitein tier la Huber che ha ussa baghegiau 3 novas stanzas. Ellas cuostan 15 fr. Il cuost hai el Collegi, sco gl'onn vargau. Simeon, arrivaus ier, sebetta era sin historia. Perquei eis ei a mi emperneivel de haver el en mia vischononza.*

*Il viadi ei ius famos. Da Trun a Mustér ha il frar dil Lombriser manau nus cun siu tguli. A Sumvitg ha il prè de Surrein regalau nus cun zacons liters ed a Rueras essen vegni retscharts cun pompa. Durmiu flott tochen vi encunter mesanotg nua che la cufla giuado dall'Alpsu ha entschiet a stremblir las finiastras e scadenar ils barcuns. Quellas perspectivas han scatschau in tec igl appetit dil solver. Denton, tschiep zani-
strau, eis ei iu pulit vinavon tochen si encunt'il quolm. A Tschamut ei vegniur endamen a mi il renomau plaid dil Tschamutin che scheva: schi fo co uscheia, so cu i fo sils auts? – E pilver, ils aults han sburflau sco jeu hai darar viu! Mingaton sesanflav'ins en cuflaus tochen mesaveta. Aber vina-
von ha ei stoviu, ed il davos ha tut stuiu dir ch'ei seigi stau bi.*

⁴⁵ *Giusep Lombriser.* – Commiliton de Sur Cahannes a Friburg. Staus prof. al collegi St. Michel e docent all'universitad. Historiograf, oriunds da Trun. El marida l'artista Julie Stöcklin, pianista al conservatori de Friburg che ha 1898, ensemen cun Decurtins, nudau las 100 canzuns popularas comparidas el cudisch III della Crestomazia 1902. Mira Consolaziun I, LI, 1945. Enconuschenta ei sia lavur historica: *Nicolò Rusca e siu temps*, en Igl Ischi 49, 1963, procurada da Martin Soliva.

Pil di de s. Gada 1895 arriva il rapport de Friburg: *Dapi schon varga 8 dis ein ils de Friburg schelai en cun pial e peil. Mo nuotatonmeins ha l'arrivada de Kneipp a Friburg allarmau vitier 1000 persunas ch'ei serendidas ier sera ella sala della Grenette per tadlar il renomau plevon de Wörishofen (Baviera). Resultat: in etablisement de Kneipp a Friburg ei uss en aspect.*

Jeu vevel concepiu in grondius plan co celebrar ils 16 de fevrer festivamein, e quei entras in'ovra poetica sin la nova maschina de cuser cun teisser en speziels tractats sulla lavurusedad d'ina matta sursilvana. Hai aber ord circa 70 rischuns stuii seperschuader della necessitad de refierer l'entira historia sillas 'calendas greccas'.

Caussas intimas, sco culors de camischas, soccas e fazolets, la cassa magrissima, egls hazla ed ina pegna freida, dattan il davos colorit alla brev de s. Gada.

Ils 10 de mars 1895: *Ei ruchegia puspei. Pli spert che quei ch'ins sehona vegn la fin dil semester neutier. Il meins vargau havein giu stregn cunquei che ils repetitoris tier Schnürer⁴⁶ ella historia dil temps miez e tier Büchi en historia svizra, damondan mintga ina seriusa preparaziun. Mo tonpli lev van ussa ils examens els respectivs roms.*

Il tema della dissertaziun hai stuiu per in temps schar d'ina vart; ussa e durornt las vacanzas stoi puspei sebetter cun forza sin el. La caussa va schon. Las copias de Mileun ha professor Steffens procurau a mi. A Luzern ha Reinhard⁴⁷ empermess de vuler mirar suenter e dar a mi orientond sclariment. Ord quei ed auters motivs sun sedezidius de refierer mia viseta egl Archiv de Luzern sin pli tard, silla vacanza gronda. Probabel vegnel a star a Cuera tochen vi ell'jamna sontga, e lu spert

⁴⁶ Professors Schnürer, Büchi etc., mira nota 41.

⁴⁷ Franz Steffens, 1853–1930. In enconuscent historiograf e paleontolog tudestg. Professor a Friburg dapi la fundaziun dell'universitad, 1889.

Heinrich Reinhard, grond amitg de C. Decurtins, clamaus da lez 1894 sco professor della historia moderna. El miera 1906.

*vegnir per gidar a far muginas.*⁴⁸ – *Stoi puspei ir en sil fatal punct finanziel. Mia cassa seviventa schon dapli entgin temps mo 'ex negativis'.*

Ils 16.5.1895 sesanfla nies student 8 dis puspei a Friburg. Siu viadi da Dardin alla Alma Mater Friburgensis per pedes suls centrals, descriva el tut original: *La dumengia sera sun vegnius tochen Selva. Prof. Carigiet era schon la gievgia avon marschaus sur cuolm. Da mesanotg, grad da quell'uras, cur che la détgai lai far igl imperatur Barbarossa, serraus en in cuolm, sin runda nocturna, sun semess sin via al cuolm. Um de cuolm fuvel zvar strusch eunc, aber cu il cor ei aults sco il Badus, sche po el gidar suenter la steuncladad della membra. Neiv ha ei giu mo biabein mes'ura lunsch, denteren cuflaus sco casas. Els tenevan si buca mal. Meditond sur veglias détgas e praulas, mo eunc pli fetg sur la vallada paterna grad bandunada che schischeva en complein ruaus nocturn a mi giu dapeis, cur che jeu, postaus sil tierm che pruieva grad ord la neiv, hai dau la davosa egliada anavos, ferton che la glina figeva terlischar la tschema dil Badus, ed il giuven Rein ramurava neuasi il davos salid. Meditond sur de quei ed auter ein treis uras e mesa passadas vi. Allas 4 marvegl erel a Göschenen; allas 5 e 20 sun ius leu naven; allas 3 a Friburg aschia che jeu hai quei di eunc saviu tadlar Büchi e Schnürer dellas 4 allas 6 uras. Uss sun pulit, sulet empau fleivels, – denton appetit detgavunda.*

Gion Giacun era alla fin dil secund semester vegnius operaus (ruttadira). El era cun quei vegnius fleivels e trits. La cuorta vacanza a casa ha bein recuvrau sias forzas. Mo la surmontada noctura dell'Alpsu – il stradun era aunc buca ruts tras – ei bein stau ina temerariadad eunc augmentada tras la circumstanzia ch'el era persuls. Ed il factum ch'el ha eunc quei di, strusch arrivau a Friburg frequentau dus collegs, comprova sia tut extraordinaria energia!

⁴⁸ L'jamna sontga cun sias impressiunontas devoziuns, cunzun per ils cantadurs e recitaders dellas muginas.

En sia brev dils 15.VI.1895 manegia el: *Il temps va rapid! Fiastas dess ei tudi sch'ins less sefar vitier. Ier sera essen stai a Berna tier la fiasta (anniversari de 30 onns) della secziun Burgundia. Era Decurtins, Augustin, Berther Flurin e Dr. Pally ein stai tiel commers. Eneu essen vegni allas 2 della notg ed aschia eis ei capeivel sch'ins ei oz empau coga e ch'ins fa adumbatten catscha sin gronds patratgs! – Sin dameun ad otg ha Decurtins empermess de vegnir a Friburg e pagar a nus Grischuns ina buida. Lein mirar! – Dil rest, la veglia canzun: Bia luvrar e paucs raps!*

In meins pli tard, ina sonda avon nossa perdanonza, ils 20. VI arriva la nova: *Igl annunziau niev Standpunkt ei cheu! Oz, dallas 9 tochen las 10 hai surventschiu la seriusadad ed il fiug digl examen! Il resultat ei in 1 aschibein pigl en scret sco a bucca. Il concept sur dil Philosoph Baco de Verulan⁴⁹ en scret ei particularmein vegnius da tuts professers censuraus 'fetg bein'. Ussa lessel il pli bugen seretrer si ell'aria grischuna per puspei frestgentar si la gnarva.*

Il student giavischa silmeins eunc 70 fr., e quei sin via telegrafica, – salida ils gasts de perdanonza, la compagnia de mats ed oravontut il predicatur. Ils 25 VII sesanfla nies filosof a Luzern. El anfla logis el seminari. La recomondaziun de Dr. Beck ha aviert cuninaga las portas toccadem. Studis egl arhiv. El quenta che quels tonschien toch'ils 2 ne 3 d'uost. Vul da Luzern naven ir direct a Tujetsch sin la messa nuviala de Brugger, ils 4 d'uost 95. Ils raps per telegram seigien arrivai.

Igl onn de scola 1895–1896 a Friburg

La vacanza de stad 1895, gia l'entschatta scursanida per ca. 3 jamnas, cuora giu. Cun studis arhivals en intensiva preparaziun dil dr. phil. – El assista alla messa nuviala de Sur Brugger ed a differentas autras celebradas da camerats della teologia. Sias fe-

⁴⁹ *Francis Bacon, Lord Verulan, 1561–1626. Enconuscent politolog, filosof e professor dil dretg engles, Londra.*

rias vegnan prolunghidas ed el arriva pèr entuorn miez december a Friburg sill'Alma Mater: *Il viadi ei ius spert e bein, naturalmein sco ei secapescha tier mei, buca senza aventuras. Il mardis sundel arrivaus a Glion, leu ha G. Maissen pagau de beiber e dau a mi 2 fr. A Ladir ei la cassa s'augmentada per 70.-. La mesjamna allas 10 erel a Cuera. Sun direct ius tier Kanzler ed uestg. Quel ha lubiu a mi senza ceremonias de far la theologia a Friburg, sut la condiziun che seigi 3 onns egl Internat. El ha admoniu de buca luvrar de memia; probabel veva gl'avat giu endamen cun el sur de mei. Mias fitschentas egl arhiv episcopal, tier prof. Mayer⁵⁰ hai fatg giu eunc quei suenter miezdi, e la sera serendius tier Muoth⁵¹, e priu atras cun el ils 2 emprems capetels de mia lavur tochen l'ina della notg. Il Muoth ei quel, e zvar il sulet il qual sa gidar mei e sil qual jeu sai sefidar. El ha recensau bein la lavur. Ils sequents capetels vegnel era a termetter tier ad el.*

All'ina della notg mun jeu sil Bahnhof, mo nagliu aviert per saver vegnir sut tetg tochen las 5, nua che jeu level partir cul tren. Jeu enquerel ina bargia davos aura per sebetter giu – adumbatten, ina bucada fanè – adumbatten! Jeu tuornel el marcau, la capuzza sul tgau giu. Ils polizists miran cun egl suspectus e persequiteschan mia direcziun. Tuts hotels ein serrai. Mo in esch era aunc aviarts, il 'Wachposten' spel Casino, e leu schai il Licentiat duas uras sin ina bissacca denter la gienira runconta e fimonta. Aber caul fuva ei silmeins.⁵²

⁵⁰ *Johann Georg Mayer*, 1845–1912. Dr. jur. can. Professor al Seminar teologic de s. Gliedi. Si'ovra principala *Die Geschichte des Bistums Chur*, 2. vol. 1902 e 1914.

⁵¹ Sentupada a Cuera cun prof. *Giacun Hasper Muoth*. Ins engarta il respect e la stema dil student Cahannes per il capavel e survetscheivel conburgheis de Breil.

⁵² En quei connex vegn era Pieder Tuor allegaus. *Pieder Tuor* ei in beinenconuscent grond Romontsch. Staus prof. dil dretg roman a Friburg, a Genevra ed a Berna. Ella medema brev intervegn ins che Tuor seigi staus siu 'Leibfuchs', seigi gest serendius a Laax e ch'ils Romontschs seigien a Friburg ina veritabla forza e Lombriser in flot Fuchsmajor. Pli tard Cahannes e Tuor gronds amitgs e fervents Romontschs.

Sut ils 13.1.1895: *Igl approximont s. Bistgeun*⁵³ *entscheiva gia a trer spida, tuttavia cur ch'ins, mintgamai avon che ir a letg, entuorn las 10 e las 11 sesanfla en ina disposiziun nua ch'ins schluccass lenna e crappa. Vies davos pac hai retschiert tut en uorden, termettei cheu in auter!*

Ina entira talantiala de giavischs speziels concludan la brev. cun quels mett'el en arma las caserinas a Capeder ed il frar che sedrova de cuntentar il petent: *Igl impurtont ei Nr. 10.*⁵⁴ *Jeu survegnel la sera tanientas foms che jeu mirel cun desideri encunter a vegnend ina grondiusa buccada: de vacca ne de caura ne de piertg ei grad tutina, il pli bugen tutensemen. Vus capis quei bein avunda dapi ch'igl avat ha detg che durmir e miagliar brav seigi tier mei ina gronda vertid.*

El serecamonda eunc per enzatgei daners ed exprima biars e caulds salids, era als hosps de s. Bistgeun.

Ei va tras il tscheiver! Il student lai buca disturbar. La corda vegn miersa tras. Denton vegn la damonda dils raps pli e pli recenta. Ed il student e candidat dr. phil. entscheiva in preludi en tuns penetronts. El suplichescha nus de scriver liungas brevs e de secuntentar ded el cun cuortas. Il temps seigi scarts!

Gliendisdis tscheiver 96 obtenin nus dad el la suandonta epistola: *Oz hai retschiert Vossa spediziun tut en uorden, e demai che mias brevs vegnan spetgadas schi vess, vi grad semetter immediat vid il scriver. Cheuora sin gassa vegn fatg il barlot, mascaradas e 'Katzenmusik' en abuldonza. Cletg che miu zemmer ei davos ora aschia che jeu drovel buca seschar disturbar en mes patratgs historics! Sun grad vid menar alla fin mia lavur*⁵⁵. *Aber la davosa gliema drova eunc bia temps e pazienza. Vegn dar en ella all'entschatta dil semester de stad.*

⁵³ Ei setracta della perdanonza a Dardin-Capeder de s. Bistgaun, ils 20 de schaner. – Mira nota 29.

⁵⁴ En quella brev eran vegni enumerai ina entira retscha de giavischs culinars e d'autra specia.

⁵⁵ L'expressiun 'lavor' significhescha adina sia dissertaziun cul tetel: *Das Kloster Disentis vom Ausgang des Mittelalters bis zum Tode des Abtes Christian von Castelberg 1584.* – Stans 1899.

La vacanza de Pastgas vegnel en mintga cass buc vegnir a casa e seprofitar de quella pil studi. Dil rest va ei schon. Buca ch'ins savess buca giavischar quei e tschei meglier; aber atras sto ei ed il stufi ei vargau!

Ina liunga brev (lamenta) lamentonta sur la munconza de danners e la sinceraziun ch'el spargni sco adina. E vinavon ella brev: *Venzin de Medel ha giu duas ga malcostas. L'emprema ga seigi el gnanc ius en letg. Aschi diras ein las pials grischunas a Friburg e l'activitad intellectuala predominescha aschi fetg ch'ins fa gnanc feda buc, ne d'in malcostas ne d'ina guota el calzè che fora schon daditg, entochen che mumma-casa fa buc attents ins pervia dils caltscheuls scarpai. – Teni mei sil current pervia della nomina de prè a Breil! Saveis era dir, schebein ins vul haver Camathias⁵⁶ sco gidonter da Pastgas? El less bugen saver glez.*

Ei va tochen ils 21.III.1896, ed il student rapporta: *Ils Grischuns ein ussa ualti tuts sgulai alla patria; 4 essen eunc cheu. Il pli bugen vai che Huonder⁵⁷ ei staus. Ei semeglia aschia adina pli cuort. La lavur va ussa rapid encunter alla davosa redacziun. Perquei drova l'Anna aber nuota calar de dir enqual paternies pil frater doctorandis. – Camathias ei ier, venderdis partius da cheu e vegn mattei oz, sonda, arrivar a Breil.*

Ed ussa croda sco tun e cametg ord las neblas tgiembladas d'in studi bunamein exagerau, il telegramm e la brev dils 15.VII.1896: *Glei reussiu! – Cars de casa! Hai grad termess in telegram. Egl examen ei iu bein, dissertaziun 1. nota (summa cum laude), a bucca 2. nota (magna cum laude). Vegnel venderdis cun miu amitg Grüter⁵⁸ de Luzern che ha era suau ora cun mei. Ir a Genevra tiel'exposiziun e lu sonda en in marsch*

⁵⁶ Cheu semuossan gia ils emprems contacts de dus umens dil moviment romontsch de pli tard.

⁵⁷ Professor *Giusep Huonder*, igl enconuscent romanist e professor all'universitad de Friburg tochen 1905, igl onn de sia prematura mort.

⁵⁸ Prof. dr. *Sebastian Grüter* de Lucerna, commiliton a Friburg ed amitg de Sur Gion tochen en ses davos gis. – Pareglia Ramun Vieli: Rev. *Sur canon dr. Gion Cahannes, ina regurdientscha*, separat Annalas 1958, 3 e 4.

gigantic far il tschancun dal Léman tochen tiel pei dil Tum-piv. Allas 2 sundel a Göschenen, entuorn las 3 a Mustér. Pinà caffes sillas 12! – Vies Gion Giacun.

Nies neo doctor va tenor plan a Genevra sill'exposiziun. En con lunsch el ei suenter setenius vid il program savein nus buc. Nus savein aber ch'el, ina sera tard, arriva a Capeder. E leu se-placca el futsch da tgau a pei sil beun pegna della casa paterna. Il dr. phil. era reussius, aber il student era alla fin de sias for-zas. Deprimius e luvraus giu er'el bunamein in um malseun. Denton, la bun'aria alpina, il ruaus el vitg solitari e la buna cu-schina e premurada carezia della mumma, han gleiti puspei mess sin pun il giuven dr. – Ed ina scomiada denter Capeder e Ladir deva variaziun, ed al student dis de vacanza de bellezza nuncomparabla. El sefa da tgierp e da spért e siu optimismus natural stat puspei ferm sil postament.

Ils studis teologics entscheivan 1896–1897

Dapi ils 28 d'october 1896 anflein nus puspei nies student a Friburg. El scriva: *Dapi la sonda vargada sesanflet tscheu denter ils fermis mirs dil convict. Sur l'emprema impressiun vi dir plitost pauc. Glei meglier de schar vargar empau e de con-siderar lu quella dad in tut ruasseivel e nonpartischont pugn de vesta ano. Deus providebat. – Nus essen tscheu puspei in tozzel Grischs. Wolf cun mei el Convict.*

Ord il cuors de scola 1896/97 secata eunc la brev dils 8. fena-dur 1897. El scriva: *Jeu hai schon detg pli bauld che jeu lessi sche pusseivel assister al Congress internazional scientific ded uon. Quel ha liug cheu dils 15–20 d'uost. Gleud ord tutas tia-ras dell'Europa, dell'America e Palestina han s'annunziau; denter quels uestgs, cardinals. Ei glei quei ina caschun de vegnir enconuschents cullas celebritads scientificas dil mund catolic, il num dils quals in ha tochen uss mo saviu admirar sil tetel dils cudischs.*

Perquei creig'jeu ch'ei fuss bunamein puccau de buca sepro-fitar de quella caschun che vegn forse per ina generaziun buca pli. Aber co far? Vegnir a casa epi turnar, epi ir a Ror-schach silla fiasta centrala (davos d'uost)? Jeu sun zvar di-

saus de far viadis sforzai, aber tonaton creig'jeu, ch'ei seigi quella ga pli convegnet a mi de star tscheu tochen tiel congress, e zvar ord sequentas rischuns.

1. Jeu sai quei temps curreger vinavon cun buna peda mia dissertaziun. Plinavon hai sin supplica dil Centralpresident de far ina critica d'ina lavur de concorrenza pellas Monatrosen, e leutier drovel la biblioteca.

2. Jeu hai duront quei temps fetg adattada chischun de conversar tenor giavisch pli intensivamein culs professers.

3. Il cuost tscheu el Convict vegn vegnir pauc pli cars ch'il viadi a casa. Jeu vegn dil rest eunc a far in'emprova tier Krucker de far risguardar il temps che jeu sun staus naven quei semester.

Las finanzas stattan alla fin digl onn plitost mal. Jeu munglass eunc haver 300 fr.

La fin uffiziala dil semester ei ils 23. de fenadur. Igl Ischi⁵⁹ ei uss ella stampa. Mia lavur ei squitschada. En cerca in meins duess el comparer. Davart della dissertaziun hai tschei di, tras convegientscha cun Von Matt de Stans, surdau ella. Ils squetschs separats (che dueien vegnir el commerci de cudischs) van ad el en Verlag. El surpren tuts ils cuosts ed eventual ceda el eunc ina part dil gudogn. Jeu survegnel aschia il honorar dellas 'Studien' netto. Ultra de quei hai igl avantatg che la dissertaziun vegn propagada. Von Matt vul numnadamain fundar ina 'Serie von Arbeiten zur schweizerischen Reformationsgeschichte', ed ha priu en egl sco 1. volum la lavur de Grüter, sco 2. la mia. Huonder⁶⁰ vegn a far en 15 dis il doc-

⁵⁹ Ei setracta della lavur: *Adalbert II de Medell-Castelberg, avat de Mustér e prenci digl imperi*, 1655–1686. Lavur publicada en Igl Ischi 1, 1897.

⁶⁰ *Giusep Huonder*, 1869–1905. Sia dissertaziun secloma: *Der Vokalismus der Mundart von Disentis*. Doctorau ha el 'summa cum laude', ils 10 de fenadur 1897 a Friburg, in onn suenter Cahannes. Silsuenter studis a Würzburg, lu a Viena. Ils 3 de matg 1901 vegn el numnaus dalla Universitad a Friburg professor de lungatgs e litteraturas romanas. El miera denton gia ils 12 de mars 1905. Sur de sia veta ed ovra scriva silsuenter Caspar Decurtins, pli tard detagliadamein siu amitg e conscolar Sur Gion Cahannes: *Ina regurdientscha*, separat Annalas 31, 1916.

*torat. Sia dissertaziun ei fetg buna. – Scrivi gleiti! Ussa vein de far de schluppar culs examens; desperas caul de suar sco de purtar fein da Nauschapass si.*⁶¹

Studis teologics a Friburg 1897–1898

Digl onn de scola 1897/98 ein las notizias scarsas. A Friburg el Collegi St. Michel ei nies dr. ussa ferm profunda da en siu studi theologic. El sblucca las thesas de licenziat theologic ch'el vul absolver eunc uonn. Digl avrel 1898 sedatenta ina brev dell'Anna al theolog. Ella scriva: *Nus essen eunc adina en pas-sadetgna pervia de Tei. Sche Ti manegias de buca puder studiar egl emprem semester sche neu a casa e stai in temps cheu.* – Quella remarca lai prender ch'il student era buca dil tut sidretg puncto beinesser.

*Jeu spetgel fetg vess de saver turnar quella gada. Il davos temps ei stau fiasta vi e neu nu che jeu hai stuiu prender part sco commember dil comite central*⁶². *Uss ei quei hantieri varghentaus, e lavurel vid mias thesas de lizenziat theologic che vi lu far, sche pusseivel avon Nadal. Lombriser ha annunziau pil licenziat en historia silla fin de quei semester.*

Nies dr. e cand. theol. fa sias vacanzas a Dardin, interruttas d'excursiuns tier amitgs e conscolars. Ualti radeivla ei mintga ga la viseta a Ladir. La vacanza a Ladir ei per el la culminaziun de tut bi e bien. La bellissima vesta, la tiara schi biala, e Dieus aschi buns ed aschi maneivel. Quei aulza il cor e dat viarva alla aveina poetica. E las urdanas delicatas silla meisa della onda Fausta, offeridas en carezia e buontad completeschan il beinsesanflar. Dis a Ladir, dis enta parvis! E la presenza digl aug Fidel, il vegl magister ed amitg della giuventetgna cun sia cordiala attaschadad e manutta aviarta, ha mo eunc augmentau la ventireivla dimora.

⁶¹ La tessaglia viatscha carpusa dadens Capeder, seniester giuado sin via cuorta a Trun.

⁶² Il comite central dell'Uniu de students svizzers, della quala Cahannes daventa 1898 president.

Ils davos onns de teologia a Friburg. 1898 e 1899

Igl onn de scola 1898/99 porta a nies student e theolog a tgiembel honors e dignitads. El daventa president della *Uniun de students svizzers*, el celebrescha sia *messa nuviala* sco sacerdot dil Segner.

Pli numerusas ein sias notizias, ed ei vala la peina da reproducir ellas.

Brev dils 22.XI.1898: *Hai retschiert Vossa davosa brev ed il pac, e cun leghermen priu enconuschientscha dil contegn. Termettei l'autra ga miu libroc blau; jeu savess duvra el sut rassa. Plinavon munglassel ver aunc in per calzers. Quels de guotas vi jeu lu schon isar ora sco plevon leu si ellas muntognas. Tras intervenziun de Decurtins ha Python segirau a mi il cuost gratis egl internat dil collegi⁶³. Glei quei era buca dil tut grazia! – pertgei jeu lavurel in binton denter ils students pil prosperar dell'universitat, e hai fatg quei avon che uss; mo uss hai empau depli autoritat. Il Regens ha termess 350 fr. pella piazza de Mileun; el ha giu breigia uonn de saver vender la piazza, ed alla finala dau giu ella ad in Tessines pil sura prezi. Tochen che jeu vegnel a casa da Pastgas sun pia sil schetg⁶⁴, suenter selai lu mirar, – e Krucker sa num de Diu spetgar eunc empau.*

Che Lampert⁶⁵ ei sespusaus cun ina reha Friburghesa e Lombriser cun ina fetg brava mo plitost paupra Friurghesa (virtuosa el clavier, gudogna fetg) saveis Vus probabel schon, essend schon vegl. Avon in per dis ei Cajacob arrivaus.

⁶³ Internat dil collegi St. Michel a Friburg.

⁶⁴ Esser sil schetg vul dir cheu: mitschar cullas finanzas concedidas, esser sil segir, sescumpentar.

⁶⁵ *Ulrich Lampert*, giurist svizzer, oriunds da Fläsch, 1865–1947. Professor dil dretg public, dil dretg internazional e dil dretg ecclesiastic. Duront sia professura a Friburg scriva el ina partida impurtonts cudischs: *Kirche und Staat in der Schweiz*, 3 vol. da 1929–1939.

Professor *Lombriser*, mira nota 45.

Ils 29 december 1898 arriva a Capeder ina brev per daner

*Cars de casa!
Ella tiara friburghesa
Sper radunda meisa sesa
Oz tut tgeus il pompelus.
Mo patratg e fantasia
Han a casa priu la via,
Ein leusi, leu si tier Vos!*

Ei fuva avon 10 onns che jeu hai pell'emprema ga agurau a Vos il bien onn, da Friburg ano. Ed ussa stat avon esch igl onn che meina mei vi ella praxis; possi quella corrispunder compleinamein alla preparaziun de 10 onns. Avon 100 onns ha la revoluziun proclamau progress, aber sin fundament d'ina faulza libertad. Il niev onn, igl onn dils biars giubileums e dellas biaras messas nuvialas porti a Vos ed a mi, ed alla patria romontscha entira ver progress, il progress sin fundament della libertad dils affons de Diu, progress el beinstar ella vertit, progress silla via ella patria.⁶⁶

Dil rest seuns e de buna veglia. Il Merens⁶⁷ ha scret tschei di. Termettei siu attestat! Cu jeu entscheivel a prender las benedicziuns, sai buc eunc prezis; scrivel avon.

Termettel quels dis en il davos capetel della dissertaziun. Sin Pastgas duess la caussa esser finida e regulada.

Ils 23.II.1899 annunzia il theolog: Dumengia vargada hai, sco indicau, retschiert tonsura ed ordinaziuns pintgas a Solo-

⁶⁶ Ina semeglionta brev scriva il theolog Cahannes a Ladir ad onda Fausta ed ad aug Fidel, remarcond che l'emprema brev de student seigi stada scretta avon 10 onns! (1888). Ins surstat ch'el menzionescha en quei connex, gia alla fin dil tschentaner, il *pigniel de Nadal* che porti al mund la vera libertad dil Segner. Da quei temps esisteva igl usit dil pigniel de Nadal mo en casas noblas.

⁶⁷ *Merens* (Otmars), frar giuven en famiglia. Il student a Friburg leva igl attestat per giudicar schebein studis pli aults seigien commensurai per Merens. – Mira nota 25.

thurn. Igl uestg de Basel ei la buontad e familiaritad sezza; sun staus sera, dameun e miezdi a meisa cun el.

Sonda uss retscheivel il subdiaconat. (Il diaconat ils 18. de mars a Cuera). Avon dus onns hai giu detg a Vus che jeu gia-vischi che ils paternos culs quals in ne l'auter seregordi forsa de mei, vegnien unfri si suenter mia tut speciala intenziun. Quella intenziun sai jeu ussa numnar: che jeu possi murir avon che jeu duessi vegnir prè senza clamada! – Pia, sche Niessegner lai mei buca murir avon sonda, sche vegnel prè, e zvar cun clamada, seigies segirs! E pli tard vegnel encurir de perschuader la gleud prinzipalmein da duas verdats della sontga scartira: che murir ei gudogn, e che la carezia betta pli lunsch la tema! – Nies bien Simeon ei mitschaus dil tut. El fuva in'olma d'aur. Lein buc esser scui sin el!⁶⁸

La messa nuviala dueva vegnir festivada a Breil. Quei vess giu gronds avantatgs en detagl. Igl ei buca diltut clar daco Dardin ha lu surpriu cun slonsch la fiasta. Ei va aunc per la fixaziun dil datum. Ils 6 de fenadur hagi era il *Vinzens*⁶⁹ sia messa, mo quei gi savessi il *Regens Schmid* fa a Dardin il priedi festiv de messa nuviala.

Ils 27 de zercladur va il student Gion Giacun a Cuera alla *Calvenfeier*. E leu hagian ins discussionau era autras impurtontas fitschentas, – abstrahau dil tschintschar sur la messa nuviala.

Il student dat vinavon part: *Il Piusverein svizzer ha domandau mei sco secretari general q.v.d. sco in tal (la piazza ei nova) che sto menar tut las fitschentas, tener plaids dapertut, insuma fladar en al Piusverein nova veta e perquei adina esser sin viadi per tut la Svizra entuorn. Sch'igl uestg vul, acceptel natural. En cass ch'el lai a mi compleina libertad, vegnel refusar, pertgei jeu hai differentas fundadas temas d'acceptar la piazza. Quei sto, tochen che la caussa ei rugalada, star denter nus.*

⁶⁸ L'idea che la mort seigi in *gudogn* era ferm plantada ella populaziun de quei temps. Ils sentiments exprimi en *Barets u baras pintgas* (nr. 6 de quest cudisch) daventan pli plausibels.

⁶⁹ Canzler *Schmid de Grüneck*, sco era *Mattias Vinzens*, omisdus pli tard uestgs de Cuera, eran buns amitgs e pli tard venerai da Sur Gion Cahannes.

Gion Antoni Cahannes, 1842–1921 e Victoria Cahannes, n. Cabernard, 1840–1918, geniturs de Toni Mudest, sur Gion Giacun, Anna e Merens. Fotografia prida cun caschun dellas nozzas d'aur 1917 en curtgin sper casa a Capeder. – Palera significonta e spizzadas ella seiv de ligioms-startugl.

La Curia ei cuntenza de schar vegnir a Dardin sco plevon Sur Deflorin. Intermediaziun entras il plevon de Mustér. Sur Schmid ei cuntents de dar a nies niev presbiter sin Nadal ina piazza leva en Surselva. A Rabiis ne Sumvitg sco caplon.

Dall'entschatta fenadur 1899 sedata la sequenta communicaziun: *Grad ussa retschert novas da Cuera, che las ordinaziuns hagian liug ils 9. Jeu mundel gia mesjamna a Cuera e leu se-vesein! Jeu hai fetg bugen sche Vus, bab e mumma saveis vegnir giu ils 9. La mumma ha cun rischun vuliu spetgar tochen sin quella chischun ded ir per l'emprema ga a Cuera. Quella chischun vegn profitada. Quei fuva predestinau quell'uisa!*

Il priedi de Nossadunna d'uost vegnel buc a surpender. Jeu vegnel schiglioc tochen la fiasta centrala⁷⁰ (21 d'uost) haver de far avunda.

⁷⁰ La fiasta centrala sereferescha all'assemblea annuala dell'Uniun de students svizzers. Gest da quei temps fuva il filosof e teolog Cahannes president dell'Uniun.

La davosa brev dil primiziant avon messa nuviala eunc conservada, lein reproduzir.

Friburg, ils 3 Juli 1899: *Cars de casa!* – Ord la carta de stiarsas veis viu che las ordinaziuns ein pér ils 16. Aschia eis ei forsa a Vos pli cumadeivel de vegnir a Cuera, essend dau ina cul fein. Las ordinaziuns entscheivan la damaun allas 1/2 6. Vos stuessas per quei schon vegnir a Cuera la sera avon. Sch’ei selai far, vegni zitgi a Cuera! Quei di resta buca mo a mi, era a Vos en memoria pella veta.

Baselgia ha acceptau il priedi. – Schebein Augustin e Madame san vegnir ils 30 sai buc eunc franc. Dr. Räber vegn a vegnir ed era il dominicaner P. Manser,⁷¹ tut sempla pulita gleud.

Sperel de saver termetter a Vos ils proxims dis las hartas e la glesta. Las hartas han fatg pleun de vegnir. Hai stuiu reclamar zacontas ga. – Jeu creigel bugen che Vos veis ussa lavur sin tuts meuns. Il patratg centrals ei aber e resta la messa nuviala sco fiasta religiosa e de legherment, ed entuorn quei patratg segruppeschon tuts auters e svaneschan las eventualas difficultads e breigias. Per mei vegnan las preparaziuns per la fiasta centrala denteren. Jeu vi mirar de ton sco selai far giu quei ad’ura. Culs daners vegnel s’arranschar, ei va schon, ei glei aunc adin’iu! Vos davos 50 fr. hai retschiert. – Vos vegnis comunicar a Dardin, Breil e Schlans als parents che las ordinaziuns hagian liug ils 16.

Cun salids filials fraterns, Gion Giacun.

⁷¹ Anton Augustin sustegn Feigenwinter, prof. Beck e Decurtins encunter la ‘Lex Forrer’, el fuva a Berna correspondent per il ‘Vaterland’, daventa silsuenter redactur dil *Basler Volksblatt*.

Professor Räber in impurtont scienziat della teologia.

Gallus Manser, dominicaner, naschius 1866, professor a Friburg da 1900–1942. El dat bunas definiziuns sur della persuna de Decurtins, ch’el seigi in idealist cun in miraculus spért universal per tut las valetas spiritalas. Mo Manser sa era ch’el saveva esser per temps nunpusseivels. Manser ha scret denter auter: *Das Wesen des Thomismus*, 1932ff. e *Das Naturrecht*, 1944 e plinavon *Angewandtes Naturrecht* 1947.

Ils 13 de fenadur ein nos geniturs, il bab e la mumma, se-
 rendi a Cuera e priu quater el 'Gansplatz'. Ils 16, allas 5 1/2
 ein els seplazzai en baselgia a s. Glezi ellas truccas reservadas.
 Ils clamai, ei era in grond diember, jeu creig 21, passan el chor;
 igl uestg arriva cun la gronda suite de canonis e spirituals. En
 liunga cerimonia suonda l'ordinaziun. Nies bab e nossa
 mumma, impressionai profund della seriusa cerimonia, re-
 tscheiven lur Sur feagl suenter la messa comunabla, e quel
 spenda ad els l'emprema benedicziun sacerdotala e primiziala.
 Ed embratschond la mumma, di el: *Mira mumma! – Tiu feagl
 ei spiritual.*

Messa nuviala, ils 30 de fenadur 1899

Nus essan a miez ina perioda de perfetga bial'aura. Ina schi-
tgira immensa cuviera la tiara. Ils praus scuvretgs, las spundas
barschadas, l'entira costa sulegliva de Falera, Clavadi – tut ei
rest tgietschen sc'in luf, tut sbluccau dil sulegl arsentont.

Dardin prepara d'jamnas enneu sia fiasta. Ils mats, las mat-
teuns ein en arma. Flurs e ghirlandas en massa fabrican spertas
manuttas. Matgs e tschupials orneschan las casas brunidas de
Gliz e *Capeder*. Tut ei allerta, tut segida. La fiasta, la rara duei
gartegiar! En liungs exercezis sedrova il chor mischedau: in
miez tozzel matteuns, il medem diember umens e giuvens el
smugl e fastedi digl ault far fein. Els van a cantar sera per sera;
nus schein la pial avon che zeder, atras sto il pensum. Negin
che zeda, negin che meunca.

Igl altar festiv vegn erigiut en santeri denter baselgia e casa
pervenda. La tribuna aviarta encunter la pleunca. Igl altar bein
ornaus cul vut de s. Bistgeun amiez flurs e ghirlandas. Ei era in
bi maletg, vengonz dil di. Il pievelun, collocaus silla pleunca,
vera tribuna ed altar! E tut sa suandar la funcziun e tedlar il
priedi festiv.

Gia a bun'ura la dameun, serimna a Capeder in pievel im-
mens. En curtgin las delegaziuns de students cun lur ban-
dieras. In tozzel e miez bandieras tschalatan el vent ed il cur-
tgin sper casa paterna s'empleina da students en colur. La
compagnia de mats cun sias fanas e sia schenta mandurada fa
cumplein il maletg.

Il primiziant banduna la casa paterna ornaus cun stola, ho-
rem e baret. La parentela spirituala e naturala accompognan el.
La compagnia de mats arva la via; en liunga retscha suondan ils
students, oravon la bandiera centrala della societad de students
svizzers, il primiziant, siu bab spiritual, la parentela spirituala,
ils parents naturels, ils hosps – e lu en in stravagant liung de-
pender il pievel festivont. – Sut salvias de murtès, sut il tuchiez
dils zens de Capeder e de s. Bistgeun, semeina il grond conduct
viado tras Gliz a Caprè e – cu ils emprems han contonschiu il
plaz festiv, eran ils davos a Capeder eunc buc en moviment. –
Il primiziant fa ina viseta agl Altissim ella casa de s. Bistgeun.
En cumplein ornat sacerdotal pass'el ussa tras la baselgia o sigl
altar improvisau. Denton er'il pievel seconcentraus en santeri e

silla pleunca. In pievelun sco Dardin veva eunc mai viu tier sias fiastas. Ed ussa va il niev spiritual vi al pei digl altar e figend la s. crusch, excloma el: *Introibo ad altare Dei*. Il moment infinit gron ei arrivaus: *Jeu vi ascender igl altar dil Se-gner!*

Il priedi festiv tegn il Rev. Sigr. plevon *A. Baselgia* de Cuort. Sco assistents han funzionau ils Rev. primiziants Matt. Vincenz d'Andiast e Casaulta de Lumbrein che han obteniu la lubientscha de vegnir quei di a Dardin. Dardin era quei mument senza plevon. Sur Jörg veva paucs meins avon resignau ed era daventaus plevon de Lumbrein. *Sur Stoffel*⁷², il svelt plevon de Schlans ha provediu nus ed ei staus en tuts graus in bien, premurau e fetg activ provisor e tier nossa fiasta in bien e fidau cusseglier e gidonter.

Cunquei che la casa pervenda era nunoccupada eran ins sedizidi de far la fiasta a Dardin e de arranschar il gentar a *Caprè*.⁷³ A disposiziun stevan a nus la stiva de scola cun la combretta speras e la habitaziun entira dil plevon. Glei stau quei in grev e complicau arranschament. Mo cun agid general vein nus dominau il pensum.

Cuschiniera havein giu la Sgra. Degonda de Compadials. Nus havein giu detg ad ella ordavon che nus leigien dar in bien gentar, e tut sriblem seigi a nus encunter gust! – dunna Degonda ha priu si quei plaid e forsa dau in tec bia peisa ad el. Ins vess schon era saviu dar in bien gentar cun empau meins cuost. Ella ha duvrau senza spargn, e la biara stera pischada frestga ch'ella ha duvrau per tuortas etc. etc., vess ins saviu applicar megler. Glei restau anavos in quantum vanzadiras de stermen. E glei stau suenter in grev proceder co applicar tut senza schar ir en mal.

⁷² Sur *Alphons Stoffel*. Enconuschents era sco componist de canzuns en pliras vuschs. In cudischet cul tetel: *Alla giuventetgna, 6 novas composiziuns*, 1896, e *Dal Mundaun, canzuns patrioticas*, 1910.

⁷³ Il crest sur Capaul siado cun la baselgia de s. Bistgaun, la casa pervenda cun pli baul la stiva de scola suten, pli tard la scola nova dadens baselgia.

Ils hosps della fiasta han occupau las stanzas, ed il gron gentar ha priu in decuors fetg animau. Trastgas senza fin van tras las stanzas ed in bien glas valteline furnius da Emanuel Schmid, dosta la seit e snuva la lieunga. Dent'ils prominents numnein nus dr. Decurtins, prof. dr. Manser, dr. Räber, mistral Condrau.⁷⁴

Sur il decuors della fiasta ha il cand. theol. *Eugen Keel*⁷⁵ tras ina publicaziun ellas *Monat-Rosen*, dau ina interessanta descripziun.

La messa nuviala ei vargada, la regurdientscha resta viva e representa adina puspei il legreivel e benediu di. 48 onns ein vargai ed il tgierp dil celebrant e capoactur de glez di ruaussa era schon en fossa el medem santeri, paucs pass daven dil plaz digl altar festiv. E si'olma ei tiel Segner, festivescha el la primizia d'aur en sferas eternas e retscheiva la pagaglia dil fideivel guerier.

Suenter la messa nuviala ei nies Augsegner primiziant de bia sin viadi. Visetas dretg e seniester, sin messas nuvialas, redu-nonzas; sco president actual della *Uniun de students svizzers*,

⁷⁴ Da quella notizia savein nus che Caspar Decurtins ha giu priu part della messa nuviala a Dardin. El rapport de student teolog *Eugen Keel* (mira nota 75) ellas *Monat-Rosen* vegn sia presenza buc allegada.

⁷⁵ Teolog *Eugen Keel* fa part della messa nuviala en num dell'Uniun svizra de students. El stat alla testa della delegaziun. Alla fin de siu rapport compariu pli tard ellas *Monat-Rosen* descriva el sur dil solver della damaun en casa Cahannes a Capeder, e silsuenter il viadi de retuorn a Lucerna. Cu ils students, teologs seigien vegni neuagiu dallas combras eri il treifegl professoral (Räber, Manser, Augustin) gia frestgamein vid il grondius solver.

Gronds engraziaments ed adias suondan ed ils hosps caminan entadem Capeder dal Nauschapass giuado e permiez viaden sin graschla trutgaviers Trun.

Las reverenzas ed ils compliments patriotics avon il vegl Ischi ein cuorts, demai l'entira comitiva envidada a gentar tier il cusseglier nazional *Caspar Decurtins*. Era cheu gronda perdanonza e discussiuns animadas, cungidas d'in fugus vin vuclin, discuors sur dellla scienza en general, sur dell'eco-

ha el de preparar la redunonza generala uonn, ils 21 d'uost a s. Gagl, che dat bia lavur e grondas preparaziuns. – Nies Ca. P. absolve siu pensum cun slonsch e dignitad e retuorna a casa – *in um liber*.

Il davos onns de studi, 1899–1900

Igl atun 1899 va nies theolog a Cuera el Seminari. Ils em-prems auguris dil spiritual Gion Giacun arrivan da Cuera, s. Luzzi ils 29.XII.1899. Cheu la brev: *Pella fin digl onn e dil gron 19. tschentaner giavischel a Vos mesira tgiemblada de benedicziun ed uonn sai era implorar quella sin tut pli perfectia maniera ella s. messa. Quei patratg daventa pil spiritual sez e pils ses pli e pli consoleivels, pli fetg ch'ins sepenetrescha en el. E nus lein buca emblidar che la benedicziun de Diu seigi e resti benedicziun de Diu, vegni ella lu partida ora en fuorma de spir zuchrams ne mischedai cun enqual pella de medischina.*

nomia nazionala, sur dell'antiquitad classica e l'educaziun scientifica els gimnasis, els seminaris ed ellas universitads.

Era cheu fervents pietigots ed engraziaments alla casa schi hospitala a Gravas, e vinavon culla caravana viers Mustér.

Ina sorpresa tut aparti presenta suenter in brav tschancun la *Punt de Travaulta* (el rapport: Travaultabrücke) che vegn passada, ina construcziun de smarvegl cun ses artgs tratgs sur la profunda e spimonta Val Russein. Enamiez quella venerabla punt-lenn vegn priu cumiau dal car primiziant *Sur Gion Cahannes* che veva cumpignau ils hosps tochen quei spartavias natural denter Sur- e Sutsassiala, la punt e cavorgia che vevan cudizzau el a sias uras de student a praulas, spérts e getgas.

A Mustér vegnan ils professers surschai alla cura della claustra. Ils zacons teologs contonschan viers mesanotg *Sontga Maria dil Lucmagn*, van l'autra damaun sur il *Piora*, vargan il *Ritom* e pon gia tscharner la profunda cava della liunga *Val Leventina*. Encunter sera arriva la missiva de fiasta nuviala saunamein a Lucerna.

Hai suenter repetiu reclamar survegniu da Nadal zacons exemplars della dissertaziun, ils quals hai saviu termetter tscheu e leu sco exemplars de recensiuun ne sco salid de Daniev per saver cheutras remplazzar ni scursanir enqual brev. Quest'jamna che vegn duess jeu survegnir tuts ils exemplars e vegnel lu termetter zacons ensi era per schar parter o leu ziteginins. Leuentuorn scrivel mo a Padrin e Madretscha, Gion Bistgeun, Cagianut. Tuts auters salidei cun chischun, principalmein era ils parents ed il prè de Schlans. Cartas ein uss ord moda.

Cheu inclus 2 Monat-Rosen cugl 'Festbericht'. Schaner e fevrer vegn ina cuorta lavur de Keel sur de siu viadi en Surselva a comparer ellas Monat-Rosen. Jeu sun spanegiaus sin quella e hai pustau zitgei exemplars. Mettel vitier in niev opus de Camathias, per cass che Vus veis buca schon retschiert in dils libraris.

Ils romontschs vegnan alerts: Ils Retoromans, la Fabiola, il Magnificat II. part,⁷⁶ mia dissertaziun, quella de Huonder en cuort. Tut quei silla meisa de Nadal ed il principal vegn ad esser il supplement meinsil della Gas. Rom., secrets de redacturs elegi pella educaziun ed instrucziun dil pievel. Sur de quei aber eis ei de far aunc negina canera, tochen ch'ei dat in di dad escha en. Sin s. Giusep ei mia entrada a Rabiis definitiv. Il 'retardament' ei staus a mi pulit beinvegnius, essend ch'il ruaus dil seminari fa al vegl pres. de students cun siu ufezi de braha e de viadis fetg fetg bein.

Ils 23.11.1900 scriva nies Augsegner, dr. e seminarist sia davosa brev a casa sco student: Finalmein ei uss tutina zacu arrivada la aschi ditg spetgada e desiderada perioda – cuorer stuorn! Il Regens di a mi avon dus dis, che jeu vegni termess a Rabiis sigl emprem della Cureisma, q.v.d. silla secunda du-

⁷⁶ Ins ei surstaus dil grond interess dil student per l'arrivada da novas ediziuns romontschas. Ils Magnificats, canzuns en 4 vuschs per igl embelliment dellas devoziuns dil matg, ediziuns sustenidas dal canzler Schmid de Grüneck, veva sur Gion mess bein en salv.

mengia de cureisma (dils 11 mars) fussi ei bien de seranschar d'esser leu. Ed jeu hai detg: bien pia! – Jeu vevel zvar el senn de domandar 8 dis Urlaub avon, per star a casa. Aber ussa dat ei cumpatg nuot auter ordlunder. Avon che vargar clomel a Ladir, leu a Dardin 1 ne 2 dis.

Jeu vegnel termess a Rabijs per inaga sco provisor, pia ina elecziun ei nuota necessaria e ha era nuota giu liug eunc a Rabijs. Mia vegnida vegn quels dis avisada offizialmein dalla Curia ano als de Rabijs, e sin quei elegien els forse, aber sco tgei? Ei glei il megler de star 'provisor' tochen che la questiun pervia della faria ei finida. – L'Anna sa pia ir si e guardar casa e curtgin e dretgs e vials ed astg e pastg.

Pil mumen duvrein nus leusi pauc uorden, oravon tut aber mes cudischs. Vos saveis perquei forse pinar tier e pustar in cavagl de menar si els, silmeins sin cu jeu fetschel l'intrada solemna. – Las condiziuns ch'ins sa metter a Rabijs ein matei las medemas sco tiella pleiv de Dardin.

Sur Gion Cahannes en curtgin de sia sora Anna a Glion 1936, legend il brevier.

Sia remarca: *Pil mumen duvrein nus leusi pauc uorden, oravon tut aber mes cudischs!* Tgei grond affon! – idealist ed optimist. – La veta en sia realitad ei ad el in legn aunc nunsligiau.

El e la sora! El secrei d'esser sco Adam el Paradis e ch'il Segner procureschi pil de viver senza pretender agens sforzs. – Cun pauc uorden tschentar si in niev tenercasa? Quei ei bein optimismus en fuorma perfetga! Denton bab e mumma e la sora han cargau sil cavagl ses cudischs, – aber aunc auter bia vitier.

Ella vegna dil Segner 1900–1947

Nies sur frar vegn il di de s. Giusep 1900 installaus a Rabiús. La mumma e la sora Anna sescomien giu sco caserinas dil caplon de Rabiús. All'entschatta surpren l'Anna il tenercasa parochial. Ella ei ida a Rabiús cull'intenziun de far bratsch cul sur frar e de parter cun quel ses dis terresters. Gleì stau destinau autr'uisa. Ella fa enconuschientscha cun *Augustin Maissen*, in giuven vieu, e gleiti suonda ella a quel sco consorta en *casa paterna a Luven*⁷⁷. E casarina digl Augsegner daventa la mumma e quei senza interregnum.

Il caplon daventa suenter 2 onns plevon de Rabiús.⁷⁸ El concentrescha sia activitad en tut speziala moda alla pastoraziun e dasperas eis el activs sco sribent e correspondent en differentas gasettas. Cun energia e capientscha carga el viaden ella caussa romontscha ch'el ha gia sco student promoviu e susteniu.

⁷⁷ *Luven* ei ina scheina dil vitg de Rabiús. La casa en quei quartier era stada l'emprema avdonza della famiglia Maissen-Cahannes. 1904 setrai ella a Glion per adina.

⁷⁸ La midada de caplania en plavania ei buca stada sefatga senza grondas stentas. Alla testa dell'acziun – ensemen cun Sur Cahannes – steva il canzler Schmid de Grüneck. – Pli tard cu Segnas leva sesparter dalla pleiv de Mustér, vegn quei scussegliau da Sur Cahannes che veva fatg esperienza della lavur de midada. (Communicaziun da mistral Victor Sialm entuorn 1960).

Ei era il mument che la caplania de Rabiùs leva sesparter dalla Pleiv de Sumvitg. Las contractivas confidenzialas vegnevan menadas ed empaladas de Sur Schmid, Regens a Cuera. A Rabiùs vivevan lu eunc ils dus Tuors: Tuor pres. Gion Antoni e Alfons Tuor. Omisdus ein sut assistenza premurada dil niev Augsegner sepreparai sin l'ura, la davosa, ed els han fatg quei a lur moda cun temperament, plein viva cardientscha ed edifi-conta speranza. Alfons Tuor ei igl emprem satrau el santeri a Rabiùs, 1904.

A Gravas, l'ucliva denter Rabiùs e Trun, d'omisdus loghens ano lev de contonscher, resideva *dr. Decurtins*. Quei era in centrum da lezzas uras – la teuna dil liun de Trun, nua ch'ils fils della politica conservativa sursilvana senuaven, nua ch'ils problems en litteratura e cultura romontscha vegneven debatti e nua che politichers de num e de pum, magnats ed excellenzas, cun – e senza talar, vevan lur seveser, ella casa hospitala a Gravas.

Cheu vegnevan ensemien ils novs giuvnals della scienza tiel rutinau meister. Cheu vevan spezialmein nos giuvens spirituals, ils scholars de Friburg lur refugi, lur sustegn e ferm agid. Nies Augsegner figeva savens la ruta denter Rabiùs e Gravas e Decurtins compareva era sur ura a Rabiùs en casa pervenda. Buca per dar troccas ni guder ina cigara. Ina interessanta disputaziun era adina il fretg della sentupada.

Suenter ina pastoraziun intensiva de 5 onns, va el, sin gjavisch e cussegl de ses superiors a Mustér sco conredatur della Gasetta Romontscha e dil Pelegrin. E da leu vegn el clamaus a Cuera alla scola cantonala sco professor de religiun, romontsch e historia. Cheu eis el daventaus ina petga e grond promotur della lieunga romontscha en scret ed era a bucca.

1902, ils 8 d'avrel vegn nies giuven plevon promovius sin capitani dell'armada svizzera e caplon militar e vegn partius tier al Reg. 41. 1911 vegn el tiel Reg. 30. 1912 tiel Reg. 36, – e leu fa el tras cun siu frar sco comandant ils cuors de 1912 e 1913 ed igl entir survetsch activ 1914–1918.

Igl onn 1926 eis el seretratgs dalla scola cantonala. El veva operau leu dapi 1907. Igl Augsegner dat si siu tenercasa privat e serenda el *Marienheim*, surpren leu igl uffezi de spiritual,

ch'el administrescha tochen sia mort. Quels 31 onn ein dedicai alla pastoraziun ed alla Causa romontscha. Ei glei la pastora-ziun era el senn general-catolic. El ha mess neu igl apparat elec-tric de projecziuns e cun agid de quel e sias collecziuns de ma-letgs ha el delectau en bia tschiens referats igl auditori catolic e manau en quel en las ovras e veta d'ina s. Theresa, d'ina Giuana d'Arc, menau avon égl la *Tiara Sontga*, il conzil de Budapest, Roma etc.

Duront ils onns de sia professura a Cuera ha el applicau sias ferias silmeins per gronda part sco predicatur e spiritual en centrums d'jasters, en Engiadina, a s. Murezi e Sils-Maria etc.

En ina brev da s. Murezi dils 29.VII.1909 seregorda el cul pli grond anim de sia Messa nuviala 1899. Ina brev plein ideal e speronza el bi ed el bien.

La brev dils 29.VII.1909: *Cars de casa! – In stupent di. Buc in nibel en tschiel. Daven da Landquart tochen igl Julier e dal péz la Margna tochen ils cuolms de Zernez sestenda maie-stusamein igl arviul blau. Il suleagl migeivel e buns derscha cun ried siu aur ed argien sur la vallada digl Inn cun sias pradas ed uauls, cun ses lags ed uals, cun ses cuolms cun ca-petsch de neiv.*

*Il di ded oz cloma en regurdientscha a mi il di d'avon 10 onns, nua ch'il madem suleagl ha sclariu la fiasta de mia Messa nuviala. Jeu vesel il pievelun silla spunda de Caprè, jeu vesel ils mes entuorn igl altar, jeu mez sun pleins de cu-rascha e speronza. Diesch onns! Dieus sei ludaus che la cu-rascha de luvrar per Diu ed ils carstgauns ei buca sesminuida, mobein s'enfirmida entras las experienzas rimnadas. Il pro-xim decenni duei daventar fritgeivels culla grazia de Diu. Jeu engraziel oz era a Niessegner ch'el ha manteniu Vus tuts e nossa casa. Sia grazia e sia pasch resti sur de nus.*⁷⁹

⁷⁹ Sur Cahannes continuescha denter auter ella medema brev: *Jeu sun staus oz giu a San Gian. Per l'emprema ga hai contemplau pli datier la mi-raglia grischa e las inscripziuns. Mintga crap raquenta dal temps nua che l'Engiadina fuva catolica. Mintga crap fa endamen la separaziun*

Ina brev dils 6.VII.1913 da Sils-Maria, Hotel Waldhaus de Giger cuntegn la cuorta notizia: *Jeu hai ual finiu mias funcziuns de domengia: 2 messas ed in priediet*. El envida en il bab tier ina visetta sin sonda proxima. Il bab ha fatg diever della caschun. El ha cun il Sur fegl visitau il Fextal e Maloja, Pontresina e Bernina e gudiu dus bials dis e seras en Engiadina aulta.

Igl uost 1914 han ils zens de stuornas ed il clom hannau della patria era clamau nies professor sut las armas. El ei conform allas disposiziuns de ses superiors militars, ius a s. Murezi el stab dil reg. montan 36 sco caplon militar. Leu vein nus teniu ora ensemen duront 4 onns. El era il predicatur popular, cuort e prezis. Ses priedis – a s. Murezi adina en baselgia catolica, eran en fuorma e cuntegn classics e vegnevan tadlai era da protestants cun la pli gronda atenziun. El veva regularmein de celebrar la dumengia en dus loghens, scomiond giu: s. Murezi – Maloja – Pontresina – Samedà – Zuoz. Bridler veva respect dil perdert predicatur e s'accordava per regola allas propostas de quel.

Il Sur frar era il spiritual della schuldada. El encureva si quella, sedeva giu cun ella las uras de ruaus e recreaziun. El ei per temps sefatgs libers dallas tschaveras dils uffiziers dil stab e secuntentaus cugl ordinari della schuldada. El mava en cuschina per sia suppa e spaz e migliava culla truppa. Il dormitori vev'el per regola tiel spiritual dil liug. – Il quartier de nies regiment, il hotel Albana, s. Murezi era enconuschents sut il num 'Vatican', quartier dils ners!⁸⁰

de cardientscha, buca senza cuolpa d'in clerus marsch e cumadeivel.

Sur Gion Cahannes e siu frar colonel eran duront lur survetschs militars dapi 1912, e silsuenter da 1914–1918, ordvart incantai dell'Engiadina e per stedi stazionai leu.

⁸⁰ Mo tuttina s'exprima *maior Eisenhut*, detaschaus per in temps sco protestant el 'Vatican' ch'el hagi negliu zacu anflau megliers e pli sincers amitgs. Frequentas fuvan magari las rabantschas de meinis politics la sera

1907 ei Sur Gion Cahannes secasaus definitivamein a Cuera

Suenter sia partenza de Rabius e Mustér ei il sur frar secolocaus a Cuera tier dunna Simeon silla Cuort, mumma de dr. Simeon, pli tard successur digl Augsegner ella professura. Da leu eis el setratgs vi el Domdecanat, alzada su. Leu ha el teniu casa cun casarinas e students el cuost tochen igl onn 1926. Primarmein ha la Celestina Pflug⁸¹ derigiu il tenercasa cun capientscha e bien success. Vieua Celestina Pflug era ina capavla casarina. Ina femna nervusa, malseuna. Saveva esser malidia e nauscha e veva lu adina il davos plaid. Ei deva era pil professor negina excepziun e lez enconuscheva la vertid dil quescher. – Nies professor ha giu pacienza e salvau ella. E pér la s'approximonta caducadad sforza el de schar ir ella el spital. E las davosas difficultads ha la Celestina rugalau vi sut l'assistenza digl Augsegner, che ha assistiu ad ella tochen la davosa fladada.

Sco casarina suonda la niaza Victoria, e quei regiment ei staus bein schi migeivels e pacifics. Da quei temps sesanflava igl Alfons sco student tiegl Augsegner el cuost. Quel beneventa la midada, e la veta en famiglia cun la casarina Victoria ed Augsegner mida vesta e daventa amicabla. – Igl Alfons ed igl Augsegner han buca adina secapiu in l'auter. E la Celestina ha

ella restauraziun dil Hotel. Igl ustier Degiacumi fuva in fervent adherent dils Tudestgs, Luregn Cagianut s'inflammava per la part franzosa. Bein-duras dev'ei de tener dapart ils dus cots per ch'els secargien buc! – Ella stiva de schuldada a Maloia vevan enzacons schuldaus pendiu vid las preits maletgs pauc dischents. Predicatur d'armada Cahannes dat camond ded ir cun els. Ei vegn reclamau ed il commandant suprem Bridler lubescha de puspei ornar la stiva. Els vegnan danovamein pri naven. Bridler fa quella gada la gatta morta, e la caussa ei liquidada. Cahannes fuva igl um che sespruava adina de prevegnir a prighels de tutta specia.

⁸¹ Sur Gion Cahannes prendeva buca stedi scolars en dunsena e quatier. Silpli giuvens maldisai a casa ch'ils babs leven metter en buns mauns. Da 1921–1925 ei il sribent de questas lingias staus persulas tier el en casa 12 sil 'Hof', secunda alzada, combra sur arviul-caplutta.

buca reparau il scarp. Aber ils onns de lavur reala, la practica della veta han uniu aug e nevs e la lavur unida per la caussa romontscha ha ligiau e strenschiu ils ligioms tier ina amicezia perfetgia e ferma.

El Marienheim

Il Marienheim, la combra digl Augsegner era il randevu, il liug de contacts pils amitgs dil romontsch. Cheu s'annunziavan ils amitgs de tuttas uras, dr. Raimund Vieli mintga di, dr. Tuor vegnend da Berna ni da Laax, dr. Gadola, igl Augustin, igl Alfons, il Nazi Beer, siu figliol, canonis giu dalla Cuort e professers dil seminari. El retschaveva tuts cun curtesia e smarvegl e sia damonda ils davos onns, la semperlamedema era, a tuts: *Tgei dat ei daniev?*

Cun caschun de sias vacanzas de stad mav'el bugien sin viadi viado el mund, admirond l'ovra della scaffiziun. Duas ga en Tiara Sontga, Lourdes, tier s. Theresia, tier Giuana d'Arc, a Roma, a Mileun, Wiena, Budapest, a Nossaduneun, Sachseln, Ziteil etc.

El rimna ses maletgs de projecziun e studegia el liug ils detagls e tschenta ensemen las collecziuns. Quei ha dau ad el il material per ses referats ch'el ha teniu duront 40 onns en – ed ordeifer la tiara romontscha catolica.

E tutta sia lavur porta il stempel della caritat. Tut per amur della buna caussa, tut per amur de Diu – pil bien dil concarstgeun. Beins materials han mai grevigiau el. Il secund punct de siu testament secloma: *De schar artar saveis Vos che jeu hai nuot en muneidas materialas. Pernei quei pauc ch'ei per regurdientscha digl Augsegner: cudischs, hartas, mobillas. Pernei quei en pasch e reparti tenor bein apprezzar.*⁸²

⁸² Sur Gion veva giu survegniu successivamein pulitas summas en daners ord las iertas de bab e mumma e dall'onda Fausta a Ladir. Sia beneficenza fuva senza tiarms, sco quei che siu frar Toni Mudest attesta. Ed el era sventiraus sch'ei tunscheva buc sco quei ch'el vess giu bugen. – Sia

Aschia eis el staus in grond benefactor duront ses dis terresters. E la mort ha buca duvrau spindrar el da rihezias terrestras; e si'olma era libra da tut balast mundan, ed el selegrava el Segner! Il Segner ei buns! Instituts, paupras baselgias e pervendas, il seminari, collegis e claustras, confrars egl exterior, murdeus si dalla gassa ed auters ein stai ils regalai e preferi digl Augsegner.

El era igl amitg sinzer e fideivel: in denter 1000! En plaid e cussegl adina pronts. In fideivel luvrer, mai unfis de luvrar pil bi ed il bien. Pér malsogna e caducadad han priu ad el l'arma orda maun. El ha luvrau l'entira veta perseveront e fideivel en modestiudad cristiana. Il survient de tuts!

Ina qualidad forsa detg megna pauc, ina vertid che compogna ses pass sco in fil tgietschen, dall'entschatta alla fin de sia veta ei siu seun optimismus. Sias novas sco student en numerosas brevs ein adina: *Ei va bein, jeu sun cuntents! Cuntents cun Diu, cuntents cun sesez, perfin cuntents cun la per regla fetg magra situaziun finanziaria che selai constatar quasi en mintga brev.*

Igl Augsegner traplav'ins buca tgunsch de mala luna. Ei stueva schon esser schabegiau enzitgei tut extraordinari. E quels momments eran buca radeivels. *In Augsegner de nunparegliabla buontad e pacificenza*, – manegia sia casarina, sia niaza Victoria.

gronda biblioteca, ses cudischs, siu pli grond ideal e scazi en materia els temps de giuven plevon e de professor, vevan giu custau ina facultad. Quei fatg ha el pli tard, quasi en totaliad, regalau vi. Ils davos onns era el fetg attents de surdar els dretgs mauns cudischs e collecziuns. Negin che sa nua che tut ei iu. A nevs e niazas schenghegiava el bugen cudischs religios, biblas, cudischs de sogns e buns cudischs romontschs, giuvens e vegls. Ils 11 de fenadur 1936 surdat el al sribent de questas, demai finiu ses studis academics, ils 13 volums della Crestomazia da Caspar Decurtins, exemplar en ligiadiras de curom, provenients da Caspar Decurtins. Plinavon arriva pli tard en casa siu clavazin, plinavon ina sutga de pusau avon sia meisa, in pult en pei ed ina partida custeivels cudischs romontschs. – Ina biala regurdientscha!

Nies Augsegner era igl um della nunbaluconta fidonza sin Niessegner. Da cheu in obtimismus en scadina posiziun de sia veta.

Ses referats, ses priedis ed instrucziuns ein adina empalai d'ina viva cardientscha e fidonza ella buontad dil scaffider.

Ils davos onns de sia veta ha el encuretg sias ferias vi a Sonvico. Cun siu amitg *Mons. Eduard Wymann*⁸³, arhivar cantonal ad Altdorf, ha el repetidamein gudio il bials dis en tiara tessinesa. Ed el era intusiasmaus dil bi Tessin, della nunparegliabla contrada al lag de Ligeun. Con bi, con stupent ha Niessegner fatg il mund! Dal parc della pensiun ano era quella vesta de noncomparabla bellezza. Il lag stgirblau, ils vitgs e marcaus alla riva de quel, las spundas stgirverdas tschincladas d'uaul e pumera, il Monte Salvatore davan, ed auters trabants davos, cuvretgs cun cagliom e verdas pastiras tochen sum e cun vegnas en colurs atunilas al pei dil cuolm en rudi, zuladas en fegliam e cargadas cull'ua gustusa. Tut quei emplenava nies hosp grischun e siu cor sensibel cun legria ed admiraziun. Il Segner cun sia admirabla scaffiziun ha fatg tut bein. Il vegl canoni arva sia bratscha e conta da cor: Il Segner ei buns!

Las spassegiadas cun siu amitg Wymann el contuorn de Sonvico delectavan el nundetg: *In parvis sin tiara!* E legria e cuntientscha emplenavan siu cor. Ed ord quei paradis sin tiara ha il Segner clamau el. Senza dolur, senz'anguoscha fa el il pass decisiv d'in paradis en l'auter.

⁸³ Dr. *Eduard Wymann*, arhivar dil cantun Uri, 1870–1956. El fuva conscolar de Sur Gion, savens en vacanza ensemen, aschia era ils davos gis de Sur Gion a Sonvico el Tessin. Mira in giudicat de Wymann sur ded el, reproducius en R. Vieli: *Ina regurdientscha*, 6. – Ed. Wymann ha scret denter bia auter: *Kardinal Karl Borromeo in seinen Beziehungen zur alten Eidgenossenschaft*, 1910. Tenor ina communicaziun digl arhivar cantonal dil cantun Uri, dr. *Rolf Aebersold*, ha dr. *Eduard Wymann* giu scret in interessant necrolog: *Kanonikus Gion Cahannes* (einem verdienten Bündner Heimatsänger zum tragischen Abschied), en: *Schweiz. Kirchenzeitung* 1947, Nr. 44, 524–525.

Denter Caprè e Gliz-Capeder sestorscha dapi la reparatura ina via ulivada tras la spunda. Ein 'Höhenweg' sco alla exposiziun de Turitg avon l'emprema uiara mundiala. Nies Augsegner saveva buca contemplar avunda la bellezza situaziun de quella via cun vesta sul Tumpiv al Badus e da leu sul Mundeun tocca Cuera. In grondius maletg de nossa Surselva, dil tschespet grischun, enramaus d'in tscherchel de muntognas cun gits pézs che foran siado el horizont.

Con bi ha il Segner fatg tut: il tschiel serein, las alps, ils cuolms, il Rein, gl'uaul, la pézza stgira, ils aults clutgers e la prada verda. Plein admiraziun ed entusiasmus dil bi maletg arva igl Augsegner puspei sia bratscha, sco a Sonvico e cloma cun anim fervent: tut ei bi e bien:

Il Segner ei buns!

Tochen il davos mument de sia yeta ha il bien Spiritual ed Augsegner conservau siu optimismus, baghegiu sil Segner, ei mai disviaus en sia fidonza nunballucconta.

Remarca conclusiva

La cronica ei vegnida scretta 1948, il cronist Toni Mudest Cahannes, ella vegliadetgna de 79 onns, e dapi 1888 il principal movider dils fatgs e contacts denter casa ed il student Gion Giacun Cahannes. Sper in'admirabla memoria veva il cronist a disposiziun quei ton de brevs e rispostas ch'era buc ius a piarder. A tgei parts ch'il cronist ha dau la gronda peisa savein nus buc, repassond igl entir material. Toni Mudest Cahannes era fatgs e sefatgs cun in tut auter lenn che siu frar, in robust officier, pur ed administratur, experts els fatgs de mintga gi, aviarts per ils basegns de siu temps. E tonaton in grond secunvegnir dils dus frars. El fuva era in um della plema, scriveva in excellent romontsch. Professor G. Gadola manegia en siu necrolog (Igl Ischi 40, 1954) ch'ins vessi stuiu animar el de scriver depli. Igl ei de supponer che il cronist hagi midau nuot enten copiar.

Ei croda en egl che las brevs dil student plaidan mai zatgei sur la fundaziun dell'Uniun de students *Romania*, schegie

ch'el daventa gia 1894 president dell'uniun en siu stadi de nasschientscha. Uniuns de students dev'ei pliras ed il grond avegnir della Romania fuva buca de prever. In ferm crap de cantun era igl organ dell'uniun *Igl Ischi*, ed els numers 1 e 6 scriva Cahannes bunas lavurs.⁸⁴ Per *Caspar Decurtins* fuva l'*Uniun de students* svizzers, il 'Piusverrein' d'emprema impurtonza per sias acziuns. Ins capescha ch'el banduna la redacziun de *Igl Ischi* 1906 cul numer 8, demai daventaus professor a Friburg. Meins capeivel ei ch'el pren mai pli part allas radunonzas generalas della Romania.

Smarvegliar fan ils contacts dil student Cahannes cun il grond um Caspar Decurtins. Simpatie, human co el vegn tratgs neuagiu dalla scantschala aulta della scienza e de ses plans universals e socials, giuaden els fatgs reals de mintga gi. Pli e pli creschan denton ils contacts spirtals che laian era percorscher ils fermes combats nazionals ed internazionals dil Liun de Trun. Ei fuss interessant de saver leger ella gronda ovra de *Carli Fry*⁸⁵, co prof. J. Beck ha giu formulau l'excellenta caratteristica de quei um cun caschun d'ina viseta dil giuven student. Cun Gion Giacun Cahannes veva il bab Gion Antoni sco era Decurtins planisau grondas caussas! Dil mument che Cahannes sedecida per il sacerdotadi, de survir en tutta humilitonza a siu pievel ed a sia patria, vegn el buca pli prius ferm sut bratsch dal liun. El respecta ils intents dil giuven teolog tonpli ch'el promova cun gronda energia il spiritualessen leuo en lur pleivs.

L'ortografia applicada ellas brevs dil student

Ella sebasia sill'instrucziun primara, entras scolasts e cudischs de scola. Impurtonta la stedia lectura della Gasetta Romon-

⁸⁴ Adalbert II. de Medell-Castelberg, avat de Mustér e prenci digl imperi, 1655–1696. Annada I, 1897. – Las missiuns dils paders capucins en Rezia el 17avel tschentaner. Annada VI, 1902.

⁸⁵ Kaspar Decurtins, *der Löwe von Truns*, 1855–1916, 2 volums, 1949 e 1952.

tscha. Influenzas era dalla practica scripturala en famiglia secasada entuorn 1850 a Dardin, oriunda da Laus/Sumvitg.⁸⁶

La vischnaunca de Breil, schegie sin territori della Cadi mira linguisticamein cun omisdus egls viagiù enviers la Foppa. Tut-tina vegnan fuormas da leusi duvradas stediamein: bien *di*, jeu hai *detg*, sun cheu già *daditg*, enstagl *gi*, *getg*, *dagitg*. Influenza della scola.

Il *de* e *da* vegn duvraus senza regola. Il *de* prevala en tuttas combinaziuns. Per mitigar direzias ei il text present vegnius modificaus per la letga. – Igl *-au-* della Cadi vegn daus tenor la pronunzia dil liug cun *-eu-*: eunc, dameun, pleunca, Mundeun, s. Bistgeun. – Igl *i* suenter *-igl-* croda dapertut: glei (igl ei), gleud, glesta, etc. – *c* e *z* de medema pronunzia (*c* avon *e* ed *i*), vegnan mess senza stricta regola. Il *z* prevala: zeder, spezia, pazienza. – Igl *-issem* ei aunc buca inventaus: paganismus, optimismus. – Ils *e* ed *i*, ils *i*, *a*, *o*, *u* saultan viaden e viado, d'in camon a l'auter denter consonants, sco las figuras dils giugadurs de schah. Labilitads vocalicas, *brat* e *midada* marcan quella interessanta atgnadad dil lungatg romontsch. – Las dublegiaturas de consonants ein scarsas en comparegliaziun cun oz: greta, nunbaluonta etc.

Co stat ei culs germanissem, aviarts e zuppai? Temas de surfar dev'ei da gliez temps neginas. Ils purists fuvan aunc buca naschi. Ils cuorts plaids de disa eran frequents: Ei va *schon*, *aber* na, quei ha *zvar* negina valeta, *sonder* spendra nus. Quels germanissem ein aunc restai magari ella tschontscha improvisada.

Substantivs tudestgs de cumadeivladad ed era per part stui ch'eran per romontsch aunc buca existents, buca damaneivel avunda sin bucca, sesluetan beinduras viaden ad libitum: il *Bahnhof* per la staziun de pli tard (il *tren* vegn duvraus entuorn 1920 depli che la *viafier*, sper ils germanissem: ir sil *Zug*, ir sil *Bahnhof*).

⁸⁶ La genealogia en: Cronica della Famiglia Sep e Mengia Cahannes, da Maria Haefeli-Cahannes, 1989.

Il *Gesellenhut* sin tgau d'ina figura pursanida sco Decurtins steva buca mal, ed ils *spruns* ch'il 'Kerli' fageva tras Friburg eran proverbials.

Denter auter crodan fuormas sco ils *buots*, ils plaids *rectica-mein*, richtigerweise, *schlucrar* giuaden crappa e lenna dalla fom. Las *fanas* dils students el til de messa nuviala. Ils *fenglis* en baselgia ed en processiu fuvan enconuschents. E sche la politica radicala ei *varistonta*, significhescha quei: politica variabla, nunguessa, probabel! – Plaids sco *parlar*, *guardar* ein influenzai da studis de lungatgs neolatins. Perdertas menadas stilisticas vegnan magari tratgas viaden el concept de semplas brevs intimas.

Dalla caratteristica de Breil dils *-qi* ed *-yi* vegn fatg diever mo cul plaid *cudroia* che stuess esser secrets *cudryia*, sco *Rybi*, *il Muot de Rybi*, *la Vyia de Strada*, via veglia sur il Grep de Plaids vi a Schlans e Trun. Cun *q* aviert: *ils de Brqil van culs pqs sin mqisa*; cugl *u* aviert: *Moscha pyia Onnamaryia*. Egl original d'ina canzun en quater vuschs stat ei: *Nus mein a Ryma*. Ils dus *u^s* sursilvans d'aventan beinduras in dilemma.

Remarcabel che la particla *a*, preposiziun, vegn stediamein suppress e quei forsa en 30 cass: Culs daners vegnel s'arranschar. Ils avantatgs vegnan supplir las expensas rehamein. Tut vegn puspei s'ulivar.

En tut priu dat la corrispondenza denter student ed ils de casa in clar e bi maletg de cultura muntagnarda en ina famiglia purila.

